

Μακεδονικά

Τόμ. 16, Αρ. 1 (1976)

Συμβολή στην ιστορία των σχολείων της Θεσσαλονίκης κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα

Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου

doi: [10.12681/makedonika.644](https://doi.org/10.12681/makedonika.644)

Copyright © 2014, Σιδηρούλα Ζιώγου-Καραστεργίου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ζιώγου-Καραστεργίου Σ. (1976). Συμβολή στην ιστορία των σχολείων της Θεσσαλονίκης κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα. *Μακεδονικά*, 16(1), 325–348. <https://doi.org/10.12681/makedonika.644>

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΤΟΥ 19 ΑΙΩΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά την συλλογή στοιχείων από διάφορες πηγές για την ιστορία των σχολείων της Θεσσαλονίκης, επισημάνθηκε άρχαιακό ύλικό πού προάγει και διαφωτίζει περισσότερο τις γνώσεις μας για την εκπαίδευση όπως ήταν διαμορφωμένη πριν από την απελευθέρωση (1912), και κυρίως για δυο βασικές πλευρές της: τους πόρους των σχολείων και την πρόσληψη των δασκάλων. 'Η διαπίστωση αυτή οδήγησε στην απόφαση να συγκεντρωθούν τα απαραίτητα στοιχεία και να μορφοποιηθούν σε ανεξάρτητη μελέτη, με βασικό σκοπό να δοθεί μιá όσο τó δυνατό πιό ολοκληρωμένη και σαφής εικόνα για τα προηγούμενα θέματα: με ποιό τρόπο δηλαδή γίνονταν οί προσλήψεις των δασκάλων και πώς καλύπτονταν οί δαπάνες για τή λειτουργία των διαφόρων εκπαιδευτηρίων τής Θεσσαλονίκης.

Τό ύλικό πού χρησιμοποιήθηκε—και τό ανέκδοτο και τό δημοσιευμένο—καλύπτει κυρίως τό τελευταίο-τέταρτο του 19 αιώνα. 'Ο περιορισμός αυτός οφείλεται πρώτα απ' όλα στο ότι είναι, από πρακτική άποψη, αρκετά δύσκολο να συγκεντρωθεί άρχαιακό ύλικό για όλοκληρη τή χρονική περίοδο πού ύπήρχε όργανωμένη εκπαιδευτική κίνηση στη Θεσσαλονίκη και ή όποία εκτείνεται κυρίως στους δυό τελευταίους αιώνες τής τουρκοκρατίας. Κατά δεύτερο λόγο, μιá τέτοια προσπάθεια θα ξέφευγε από τά όρια αυτής τής εργασίας. Είναι δυνατό όμως να λεχθεί, κι αυτό προκύπτει από μιá γενικότερη θεώρηση του θέματος, ότι οί διάφοροι πόροι πού επισημαίνονται έδώ αποτέλεσαν, με μικρές παραλλαγές, τήν κύρια οικονομική βάση για τήν ίδρυση και συντήρηση των σχολείων στη Θεσσαλονίκη κατά τήν περίοδο τής τουρκοκρατίας. Κατά συνέπεια, ή εργασία αυτή καλύπτει μεγαλύτερη περίοδο από ό,τι επιτρέπουν να νομίσει κανείς τά στοιχεία πού συγκεντρώθηκαν. Μετά τή συγκριτική μελέτη μάλιστα και άλλων σχετικών δημοσιευμάτων, γίνεται φανερό ότι όσα επισημαίνονται έδώ για τή Θεσσαλονίκη ισχύουν, σε γενικές γραμμές, και για τά υπόλοιπα έλληνικά σχολεία τής Μακεδονίας και τής τουρκικής επικράτειας, γενικότερα¹. Οί διάφορες μικρές ή μεγάλες

1. Βλ. 'Α θ. 'Α γ γ ε λ ό π ο υ λ ο υ, 'Η συμβολή τής επισκοπής Πέτρας εις τά έθνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα του 'Ελληνισμού τής περιοχής 'Ολύμπου (1890-1896), «Μακεδονικά» 14 (1974) 64-84 'Επίσης Κ ο ύ λ α ς Ξ η ρ α δ ά κ η, 'Από τά άρχαια του

παραλλαγές είναι δυνατό να οφείλονται στη γενική κατάσταση μιᾶς όρισμένης κοινότητας, στις άσכולίες τών κατοίκων, στις οικονομικές δυνατότητες και στο ζήλο τών μελών της.

Κοντά στά προηγούμενα, τό γεγονός ότι τό ύλικό πού χρησιμοποιήθηκε καλύπτει τό τελευταίο τέταρτο τοῦ 19 αιώνα έχει, ίσως, ιδιαίτερη σημασία και βαρύτητα. Τοῦτο επειδή στην περίοδο αὐτή παρατηρεῖται (όπως θά εξηγηθεῖ παρακάτω) μιᾶ γενικότερη ποιοτική και ποσοτική ανάπτυξη τῆς παιδείας στη Θεσσαλονίκη.

Γιά τή σύνθεση τῆς μελέτης αὐτῆς χρησιμοποιήθηκαν, πιά συγκεκριμένα, οἱ παρακάτω πηγές: πέντε άνέκδοτοι κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας¹, οἱ ἑλληνικές ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς², ἐκθέσεις πεπραγμένων τῆς Σχολικῆς Ἐφορίας και τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης³, καθώς και σχετική βιβλιογραφία⁴.

¹Ελεγκτικοῦ Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες ὑποδοῦλου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθήνα 1972, Γ. Χ. Χιονίδης, Τά σχολεῖα τῆς Βεροίας κατά τὰ ἔτη 1849-1912, «Μακεδονικά», 11 (1971) 1-28, και κυρίως, Στ. Παπαδόπουλοῦ, Ἐκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατά τόν τελευταίο αἰώνα τῆς Τουρκοκρατίας, Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονική Βιβλιοθήκη ἀριθμ. 31, Θεσ/νίκη 1970, σ. 290.

1. Στο Ἱστορικό Ἀρχεῖο Μακεδονίας μοῦ παραχώρησαν, μέ ιδιαίτερη εὐγένεια και προθυμία, πέντε κώδικες, πού δέν είχαν μελετηθεῖ μέχρι τότε. Ὁ ἕνας ἀπό τοὺς κώδικες αὐτοὺς περιέχει διάφορα συμβόλαια, και οἱ ὑπόλοιποι τέσσερις πρακτικά ἀπό τισ συνεδριάσεις τῆς δημογεροντίας τῆς ἑλληνικῆς κοινότητας τῆς Θεσσαλονίκης. Στους κώδικες αὐτοὺς ὑπάρχουν καταχωρημένα και πρακτικά ἀπό κοινές συνεδριάσεις τῆς δημογεροντίας και τῆς εἰκοσιτετραμελοῦς ἐπιτροπῆς ἡ τῆς σχολικῆς ἐφορίας ἀντίστοιχα.

Οἱ κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχεῖοῦ πού χρησιμοποιήθηκαν ἔχουν τισ ἑξῆς ἐνδείξεις: α/α 14. Πρακτικά συνεδριάσεως Δημογεροντίας ἀπό 10 Ἀπριλίου 1874 μέχρι 20 Ἰανουαρίου 1879.

α/α 13. Πρακτικά Δημογεροντίας ἀπό 25 Φεβρουαρίου 1879 μέχρι 19 Δεκεμβρίου 1881.

α/α 9. Κώδιξ Πρακτικῶν Συνεδριάσεων Δημογεροντίας ἀπό 16ης Ἰανουαρίου 1882 μέχρι 2ας Μαρτίου 1885.

α/α 21. Κώδιξ διαφόρων συμβολαίων και πράξεων διαζυγίων ἀπό 2 Αὐγούστου 1882 μέχρι 13 Μαρτίου 1885.

α/α 8. Κώδιξ Πρακτικῶν Δημογεροντίας ἀπό 19 Μαρτίου 1894 μέχρι 24 Ἰουλίου 1899.

2. Ἡ πρώτη ἑλληνική ἐφημερίδα κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη στις 13 Μαῖου 1875 μέ τήν ἐπωνυμία «Ἑρμῆς» και διευθυντή τό Σ. Κ. Γκαρπολά. Ὁ «Ἑρμῆς» μετά τό 1881 κυκλοφορεῖ σάν «Φάρος τῆς Μακεδονίας». Ἀπό τισ ἐφημερίδες αὐτές χρησιμοποιήθηκαν οἱ ἑξῆς τόμοι: «Ἑρμῆς» τόμοι τῶν ἐτῶν 1875-1881 και «Φάρος τῆς Μακεδονίας» τόμοι τῶν ἐτῶν 1881-1886, 1887-1891, 1892-1893.

3. Τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης χρησιμοποιήθηκαν οἱ ἐκθέσεις τῶν ἐτῶν: 1874, 1876, 1880, 1881, 1882, 1884, 1889, 1892, 1895, 1896, 1901, 1902, 1903 και 1904, τῆς δὲ ἐφορίας τῶν σχολείων οἱ ἐκθέσεις τῶν ἐτῶν: 1884-85, 1893-94 και 1904-1905.

4. Σύντομη ἱστορία τῆς παιδείας τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ τουρκοκρατίας βλ. στοῦ Τ. Ρ. Εὐαγγελίδη, Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας, τόμ. Α', Ἀθήναι 1936, σ. 111-118. Βλ.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης ἀριθμοῦσε τὸ 1884 δεκαοχτὼ χιλιάδες μέλη, ἐνῶ ὀλόκληρη ἡ πόλη εἶχε ἑκατὸ χιλιάδες κατοίκους¹.

Στὴ Θεσσαλονικὴ εἶχε τὴν ἔδρα τοῦ ὀ γενικὸς διοικητῆς (βαλῆς), ὁ διοικητῆς τοῦ τρίτου τουρκικοῦ σώματος στρατοῦ, καθὼς καὶ ὁ ὀρθόδοξος μητροπολίτης, ὁ ὀποῖος μὲ τὴ συνεργασία τῶν προκρίτων διοικοῦσε τὴν ἑλληνικὴ κοινότητα καὶ σὰν πολιτικὸς ἄρχοντας. Τὴν ἀνώτερη ἀρχὴ τῆς κοινότητος ἀποτελοῦσε ἡ δημογεροντία, ἕνα σῶμα ἀπὸ ὀχτὼ μέλη μὲ πρόεδρο τὸ μητροπολίτη. Ἡ δημογεροντία ἀνανεωνόταν κάθε χρόνο καὶ ἀσκούσε ἐπίσης καὶ δικαστικὰ καθήκοντα γιὰ ὀ υποθέσεις ἐκκλησιαστικῆς κυρίως φύσεως. Κάθε τριετία ἀπὸ τὴ γενικὴ συνέλευση τῶν μελῶν τῆς κοινότητος ἐκλέγονταν ἡ εἰκοσιτετραμελὴς ἐπιτροπὴ, ἡ ὀποία εἶχε τὴν ὀποχρέωση νὰ σχηματίζει ἀπὸ τὰ μέλη τῆς τὶς ἐξῆς μικρότερες ἐπιτροπές: μιὰ τετραμελὴ ἐφορία τῶν σχολείων ποῦ λογοδοτοῦσε γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ σχολικοῦ ταμείου στὴν εἰκοσιτετραμελὴ ἐπιτροπὴ καὶ τὴ δημογεροντία, καὶ μιὰ τετραμελὴ, ἐπίσης, ἐπιτροπὴ γιὰ τὴ διεύθυνση τῶν φιλανθρωπικῶν καταστημάτων τῆς κοινότητος. Ἡ ἐπιτροπὴ τῶν φιλανθρωπικῶν καταστημάτων εἶχε τὴν ὀποχρέωση νὰ ἐκλέγει ἄλλη τετραμελὴ ἐπιτροπὴ κυριῶν γιὰ νὰ ἐποπτεῦει τὰ σχετικὰ μὲ τὸ νοσοκομεῖο. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ προηγούμενα σώματα, ἀπὸ κάθε ἔνορια ἐκλέγονταν δυὸ ἐπίτροποι σὰν διαχειριστὲς τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς ἐκκλησίας. Οἱ ἐπίτροποι ἦταν ὀποχρεωμένοι νὰ λογοδοτοῦν κάθε χρόνο στὴ δημογεροντία γιὰ τὴ διαχείριση τῶν χρημάτων τῆς ἐκκλησίας².

Ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης φρόντιζε ὀσο μπορούσε γιὰ τὴν καλὴ λειτουργία καὶ ἀνάπτυξη τῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς πόλης, τῶν ὀποίων ἡ πορεία εἶναι φανερὰ ἀνοδική. Θὰ περιοριστοῦμε ἐδῶ σὲ μιὰ σύντομη ἀπεικόνιση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας στὴ Θεσσαλονικὴ κατὰ τὴν Τουρκοκρα-

ἐπίσης Ἰ. Τ σ ι κ ὀ π ο υ λ ο υ, Ἱστορία τῶν σχολείων Θεσσαλονίκης «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον ὀ Γόρδιος Δεσμός» Χρ. Γ. Γουγοῦση, Θεσσαλονικὴ 1915, σ. 116-119. Λίγα βλ. καὶ Γ. Χ α τ ζ η κ υ ρ ι α κ ὀ υ, Ἡ ἐν Μακεδονία ἐκπαίδευσις κατὰ τοὺς ἐν τουρκοκρατίᾳ χρόνους, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» Ν. Σφενδόνη, Θεσσαλονικὴ 1928, σ. 122-123.

Σημαντικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἐποχὴ ποῦ ἐξετάζουμε ὕπάρχουν καὶ σὲ δυὸ τοπογραφίες τῆς Θεσσαλονίκης: Μ. Χ α τ ζ η ἰ ὀ ἄ ν ν ο υ, Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης ἦτοι τοπογραφικὴ περιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονικὴ 1880, σ. 114, καὶ, κυρίως, Γ. Κ. Μ ω ρ α ἰ τ ὀ π ο υ λ ο υ, Τοπογραφία Θεσσαλονίκης πρὸς διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τῆς Πατριδογραφίας ἐν τοῖς Δημοτικοῖς Σχολείοις, Ἀθήναι 1883, σ. 52.

Γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στὴ Θεσσαλονικὴ βλ. κυρίως, Σ τ. Ἰ. Παπαδόπουλου, ὀ.π., σ. 290, καθὼς καὶ Κ. Μ ο σ κ ὀ φ, Θεσσαλονικὴ 1700-1912. Τομὴ τῆς μεταπρατικῆς πόλης, ἐκδ. Στοχαστής, (Ἀθήνα 1974), σ. 244.

1. Βλ. Μ ω ρ α ἰ τ ὀ π ο υ λ ο υ, ὀ.π., σ. 27.

2. «Ἐρμῆς» ἀρθ. 28 (15-8-1875), σ. 2, στ. 3, Μ ω ρ α ἰ τ ὀ π ο υ λ ο υ, ὀ.π., σ. 28-29, καὶ Παπαδόπουλου, ὀ.π., σ. 97.

τία, επιμένοντας περισσότερο στη χρονική περίοδο που αναφέρεται, κυρίως, ή έρευνα αυτή.

Σύμφωνα με πληροφορία του Κρουσίου, το 1585 ο «Γεώργιος Ἀθηναῖος, ἱερέυς, διδάσκει ἐν Θεσ/νίκη ἰ' (10) παιδᾶς». Ἐκεῖνος ὁμως πού φημίστηκε ὡς δάσκαλος στή Θεσσαλονίκη τὰ χρόνια αὐτὰ ἦταν ὁ μοναχὸς Ματθαῖος ὁ Κρητικὸς, δάσκαλος τοῦ πατριάρχη Ἱερεμία Β'¹. Κατόπιν, μόνο στὶς ἀρχὲς τοῦ 17 αἰῶνα συναντοῦμε καὶ πάλι δασκάλους στή Θεσσαλονίκη. Κατὰ τὸν 18 αἰῶνα τὸ σχολεῖο τῆς πόλης, πού ἀπὸ τὸ 1760 ἔχει τὴν ἐπωνυμία «Ἐλληνομουσεῖον» λειτουργεῖ κανονικά. Στὰ 1757 μάλιστα ἀναφέρεται καὶ δεύτερο σχολεῖο. Τὸ «Ἐλληνομουσεῖον» ἔκλεισε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς ἐπανάστασης καὶ ξανάρχισε τὴ λειτουργία του μετὰ τὸ 1828².

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19 αἰῶνα ἀρχίζει ἡ ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στή Θεσσαλονίκη καὶ στὰ ἐκπαιδευτήριά της, πού ἀυξάνονται σὲ ἀριθμὸ, διδάσκουν ξεχωριστοὶ ἐκπαιδευτικοί. Στὸ «Ἐλληνικὸν σχολεῖον» τῆς πόλης διδάσκονταν αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ἀρχαῖα ἑλληνικά, μαθηματικά, γεωγραφία, φυσικὴ ἱστορία, λατινικά, ἀρχαιολογία καὶ θρησκευτικά. Τὸ Γυμνάσιο τῆς Θεσσαλονίκης ὀλοκληρώθηκε μόλις τὸ 1873, ὅποτε καὶ ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ἰσότιμο μὲ τὰ ἄλλα γυμνάσια τοῦ ἐλεύθερου ἑλληνικοῦ κράτους³.

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19 αἰῶνα ἐπίσης ἄρχισε στή Θεσσαλονίκη καὶ ἡ συστηματικὴ ἐκπαίδευση τῶν κοριτσιῶν. Τὸ 1845 ἡ Μαριγῶ Καρανικόλα δώρισε τὸ ἀρχοντικὸ της στὴν ἑλληνικὴ κοινότητα μὲ τὸν ὄρο νὰ ἰδρυθεῖ Παρθεναγωγεῖο, πράγμα πού ἔγινε χάρη στὴν ἐτήσια ἐπιχορήγηση τῆς Ἐλισάβετ Καστριτίου. Τὸ 1856 τὸ σχολεῖο αὐτὸ ἐξελίχθηκε σὲ «Ἀνώτερον Κεντρικὸν Παρθεναγωγεῖον» γυμνασιακοῦ ἐπιπέδου, μὲ πρώτη διευθύντρια τὴν Εἰρήνη Κοκκίνου. Τὸ λαμπρὸ αὐτὸ ἐκπαιδευτήριον θηλέων τῆς Θεσσαλονίκης, πού κατεῖχε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ θέση διδασκαλείου, πρόσφερε μεγάλες ὑπηρεσίες στὸν ἑλληνισμὸ τῆς Μακεδονίας μὲ τὶς νηπιαγωγὸς καὶ τὶς δασκάλες πού προετοίμασε. Ὡς τὸ 1878 μόνο, εἶχαν ἀποφοιτήσει ἀπὸ τὸ Παρθεναγωγεῖο 165 δασκάλες καὶ νηπιαγωγοί⁴.

Στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19 αἰῶνα τὰ ἐκπαιδευτήρια τῆς Θεσσαλονίκης παρουσιάζουν μεγάλη ἀνάπτυξη, ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ. Πιὸ συγκεκριμένα, τὸ σχολικὸ ἔτος 1874-75 ἡ εἰκόνα τῶν σχολείων τῆς Θεσσαλονί-

1. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1974, τόμ. 10ος, σ. 374.

2. Βλ. Εὐαγγελίδη, ὅ.π., σ. 111-118.

3. Βλ. Χατζηκυριακοῦ, ὅ.π., σ. 122.

4. Βλ. Χατζηκυριακοῦ, ὅ.π., σ. 122 καί, κυρίως, Ἀγγελικῆς Μεταλλινού, Τὸ Ἀνώτερον Κεντρικὸν Παρθεναγωγεῖον καὶ ἡ μορφωτικὴ του δράσις, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» Ν. Σφενδόνη, 1939, σ. 277-281.

κης είναι ή εξής: α) Γυμνάσιο με 98 μαθητές, β) ελληνικό σχολείο με 126 μαθητές, γ) κεντρικό δημοτικό σχολείο με 340 μαθητές, δ) β' δημοτικό σχολείο στη συνοικία Βαρδαρίου με 93 μαθητές, ε) παρθενγωγείο με 344 μαθήτριες και, στ) δυό νηπιαγωγεία, του 'Αγίου 'Αθανασίου με 124 νήπια και του 'Ιπποδρομίου με 155 νήπια. Σύνολο μαθητών: 1.561.

Χαρακτηριστικό για την αρχή μιās νέας άκτινοβολίας τής ελληνικής παιδείας στη Θεσσαλονίκη αποτελεί και τὸ γεγονός ὅτι στὸ Παρθενγωγείο γράφτηκαν τὴ χρονιά αὐτὴ καὶ πέντε μαθήτριες 'Ισραηλίτισσες¹.

Κάθε χρόνο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν αὐξάνεται αἰσθητά. Τοῦτο ἐπιβεβαιώνει καὶ μιὰ στατιστικὴ τῶν μαθητῶν τοῦ γυμνασίου ἀπὸ τὸ σχολικὸ ἔτος 1872-73 μέχρι τὸ 1877-78².

1872-73	μαθητές	57
1873-74	»	94
1874-75	»	98
1875-76	»	115
1876-77	»	125
1877-78	»	139

Σταθμὸ στὴν ἐκπαιδευτικὴ ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης ἀπέτελεσε ἡ ἴδρυση τοῦ διδασκαλείου ἀρρένων τὸ 1875. Τὸ διδασκαλεῖο ἦταν τριτάξιο καὶ διέθετε ἐπίσης καὶ πρότυπο δημοτικὸ σχολεῖο γιὰ τὶς πρακτικὲς ἀσκήσεις τῶν τελειοφοίτων σπουδαστῶν του. Τὸ διδασκαλεῖο συντηροῦνταν κυρίως ἀπὸ τὶς χρηματικὲς ἐνισχύσεις τοῦ «Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων»³.

Ἔτσι, τὸ 1882 λειτουργοῦν στὴ Θεσσαλονίκη τὰ παρακάτω ἐκπαιδευτικὰ ἱδρύματα: α) τριτάξιο διδασκαλεῖο με 6 καθηγητὲς καὶ 50 σπουδαστὲς ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας, β) ἐξατάξιο γυμνάσιο με 10 καθηγητὲς καὶ 250 μαθητὲς, γ) ἀνώτερο πεντατάξιο παρθενγωγείο, τετρατάξιο δημοτικὸ θηλέων καὶ κεντρικὸ νηπιαγωγείο, ποὺ λειτουργοῦν κάτω ἀπὸ ἐνιαία διεύθυνση με 5 καθηγητὲς, 6 δασκάλες καὶ 800 συνολικὰ μαθήτριες, δ) ἐξατάξιο κεντρικὸ δημοτικὸ σχολεῖο στὴ συνοικία τοῦ 'Αγίου 'Αθανασίου με 13 δασκάλους καὶ 650 μαθητὲς, ε) δημοτικὸ σχολεῖο στὴ συνοικία Βαρδαρίου με 1 δάσκαλο καὶ 50 μαθητὲς, καί, στ) τρία νηπιαγωγεία (τῶν συνοικιῶν 'Ιπποδρομίου, 'Αγίου 'Αθανασίου καὶ μονῆς Βλατάδων) με 400 συνολικὰ νή-

1. Τὸ τρίτον ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, Θεσσαλονίκη 1876, σ. 12-16, καὶ Μ ο σ κ ὶ φ, ὁ.π., σ. 85.

2. «Ἐρμῆς», ἀριθ. 307 (27-6-1878), σ. 2, στ. 1.

3. «Ἐρμῆς», ἀριθ. 312 (14-7-1878), σ. 1, στ. 3.

πια. Ὑπάρχουν δηλαδή τή χρονιά αὐτή στή Θεσσαλονίκη 10 σχολεῖα μέ 44 ἐκπαιδευτικούς καί 2.200 μαθητές συνολικά¹.

Γιά τήν ιδιαίτερη ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στήν περίοδο πού ἐξετάζουμε συνετέλεσαν διάφοροι λόγοι: ὁ Κ. Μοσκόφ θεωρεῖ τὸ ποιοτικὸ αὐτὸ ἄλλα στήν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας—στή Μακεδονία γενικότερα—«ἀποτέλεσμα τῆς σλαβομακεδονικῆς καί βουλγαρικῆς κίνησης, τοῦ κίνδυνου πού αὐτὴ δημιουργεῖ γιά τὸν ἑλληνισμό»².

Μεγάλη ὄθηση στήν παιδεία ἔδωσε ὡποσδήποτε καί ἡ ἴδρυση τοῦ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης τὸ 1872. Ἐπίσημος σκοπὸς τοῦ συλλόγου αὐτοῦ ἦταν ἡ ἐνίσχυση καὶ ἐξάπλωση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων τόσο στή Θεσσαλονίκη ὅσο καί στὰ περίχωρά της³.

Ἡ παρουσία, τέλος, τοῦ μητροπολίτη Ἰωακείμ τοῦ Γ' στήν ἀρχὴ τῆς περιόδου αὐτῆς (1873-1878) στή Θεσσαλονίκη (ἀμέσως μετὰ ἔγινε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως) ἀποτέλεσε ὡποσδήποτε θετικὸ στοιχεῖο γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν σχολείων γιατί, σύμφωνα μέ μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς, ιδιαίτερη ἦταν ἡ φροντίδα τοῦ μητροπολίτη αὐτοῦ «πρὸς πᾶν τὸ συντελοῦν εἰς διάδοσιν τῆς παιδείας»⁴.

Ι. ΠΟΡΟΙ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Τὴν ἄμεση ἐποπτεία τῶν διαφόρων σχολείων τῆς κοινότητος ἔχει τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, ὅπως ἀναφέρθηκε ἤδη, ἡ τετραμελὴς ἐφορία τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων, πού διαχειρίζεται καί τὰ οἰκονομικὰ θέματα.

1. Βλ. Μωραϊτόπουλου, ὁ.π., σ. 35-37 καὶ Παπαδόπουλου, ὁ.π., σ. 102. Στὸς κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου ὑπάρχουν ἐπίσης πληροφορίες γιά τὴν κατάσταση τῶν σχολείων κατὰ τὸ 1880. Τὴ χρονιά αὐτὴ, ὁ πρόξενος τῆς Ρουμανίας ἔστειλε ἐκθεση στήν κυβέρνησή του, ὅπου, κοντὰ στὰ ἄλλα, χαρακτήριζε τὴ Θεσσαλονικὴ «κενὴ παντὸς ἑλληνικοῦ στοιχείου». Ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα διαμαρτυρήθηκε, ὅπως ἦταν φυσικό, «μετ' ἀγανακτήσεως» γιατί, ὅπως τονίζεται στὰ Πρακτικὰ τῆς Δημογεροντίας:

«Κοινότης ἐξ ἑκοσι χιλιάδων ψυχῶν, ἔχουσα Ἑλληνικὸν τὸν κλῆρον, Ἑλληνικὰς τὰς δεκαεὶς αὐτῆς ἐκκλησίας, Ἑλληνικὸν τὸ Γυμνάσιον, Ἑλληνικὸν τὸ Διδασκαλεῖον, Ἑλληνικὸν τὸ Παρθενάγωγεῖον, Ἑλληνικὰ τὰ τρία Δημοτικὰ σχολεῖα, Ἑλληνικὰ τὰ πέντε νηπιαγωγεῖα, κοινότης ἣς τὰ δισχίλια καὶ τετρακόσια τέκνα πεντήκοντα διδάσκαλοι καὶ διδασκάλισσαι τὰ ἑλληνικὰ γράμματα διδάσκουσι, κοινότης ἐκπέμπουσα ἀνά πᾶσαν τὴν Μακεδονίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Θράκην καὶ Θεσσαλίαν διδασκάλους τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων... τί ἄλλο δύναται καὶ νὰ νομιζῆται καὶ νὰ εἶναι ἢ Ἑλληνική;» (Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νικῆς, Κ. 13, σ. 109, Συνεδρίασις τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου 1880).

2. Βλ. Μοσκόφ, ὁ.π., σ. 84.

3. Βλ. Κανονισμόν τοῦ ἐν Θεσσαλονικίᾳ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, Θεσσαλονίκη 1872, σ. 3.

4. «Ἐρμῆς», ἀριθ. 335 (6-10-1878), σ. 1, στ. 1-2.

Στη χρονική περίοδο που εξετάζουμε η έφορία των σχολείων είχε να αντιμετωπίσει πολλά και σοβαρά προβλήματα. Τò σπουδαιότερο από τὰ προβλήματα αυτά ήταν ἡ ἀνεπάρκεια καὶ κακή κατάσταση τῶν σχολικῶν κτηρίων, γιατί τὰ περισσότερα σχολεῖα στεγάζονταν σὲ νοικιασμένα καὶ μερικὲς φορὲς ἀκατάλληλα κτήρια¹.

Ἄλλη βασικὴ δυσκολία ἦταν ἡ ἔλλειψη χρηματικῶν πόρων. Οἱ ἀνάγκες τῶν σχολείων ἦταν πολλὲς καὶ ποικίλες. Ἔπρεπε νὰ ἐξευρεθοῦν χρήματα γιὰ τὴ μισθοδοσία τοῦ προσωπικοῦ—καθηγητῶν καὶ δασκάλων—τὰ ἐνοίκια τῶν σχολικῶν κτηρίων, καθὼς καὶ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα βασικὰ ἐξοδα τῶν ἐκπαιδευτηρίων (καύσιμη ὕλη, ἐπισκευὲς τῶν κτηρίων καὶ τῶν θρανίων, ἐξοδα γιὰ διάφορες τελετές, ἐποπτικὰ ὄργανα, γραφικὴ ὕλη κ.λ.).

Ἀπὸ τοὺς κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας καὶ τὶς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς γίνεται φανερὸ ὅτι συχνὰ οἱ κοινοτικὲς ἀρχὲς τῆς πόλης συνεδριάζουν στὴ Μητρόπολη μὲ θέμα τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν σχολείων καὶ τὴν ἐξεύρεση πόρων γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστοῦν ἔκτακτες δαπάνες, καὶ νὰ καλυφθεῖ τὸ ἔλλειμμα πού παρουσίαζε τακτικὰ ὁ ἰσολογισμὸς τους. Ὑπάρχουν πληροφορίες ἐπίσης ὅτι τὸ 1876 καὶ τὸ 1893 ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν σχολείων ἦταν τόσο ἄσχημη, πού ἡ έφορία ἀναγκάστηκε νὰ περιστείλει ἀκόμα καὶ τοὺς μισθοὺς τῶν δασκάλων². Ἡ οἰκονομικὴ αὐτὴ καχεξία ἦταν, κάθε φορά, συνέπεια διαφορητικῶν παραγόντων. Ἡ κατακράτηση τοῦ κληροδοτήματος τῆς Ἐλισάβετ Καστριτισίου π.χ. ἀπὸ τὴ Ρουμανικὴ Κυβέρνηση ὀδήγησε τὴν έφορία τῶν σχολείων σὲ ἀδιέξοδο, γιατί ἓνα σημαντικό μέρος τῶν δαπανῶν καλυπτόταν ἀπὸ τὸ κληροδοτήμα αὐτό³. Ἡ θέση τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος ἀπὸ οἰκονομικὴ ἄποψη γενικά, καθὼς καὶ πὶο εἰδικὰ ἡ ἄνθιση ἢ μὴ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιοτεχνίας ἐπηρέαζε ἐπίσης σημαντικὰ τὴν κατάσταση τῶν σχολείων.

Οἱ δαπάνες γιὰ τὴ λειτουργία τῶν σχολείων τῆς Θεσσαλονίκης καλύπτονταν, σὲ γενικὲς γραμμὲς, ἀπὸ τὶς παρακάτω πηγές:

1. Συχνὰ στὶς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς γίνεται ἐκκλήση στὰ μέλη τῆς κοινότητος νὰ βοηθήσουν γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ τὸ θέμα αὐτό. «Ἐρμῆς», ἀριθ. 7 (3-6-1875), σ. 2. στ. 2, ἀριθ. 28 (15-8-1875), σ. 2, στ. 1, ἀριθ. 47 (21-10-1875), σ. 1 στ. 2, καὶ σ. 2, στ. 1, ἀριθ. 54 (14-11-1875), σ. 2, στ. 1, καὶ ἀριθ. 193 (19-4-1877), σ. 1, στ. 3.

2. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 86, 201, 202 καὶ Κ. 14, σ. 83. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀρ. 572 (4-7-1881) σ. 1, στ. 3, ἀριθ. 936 (20-4-1885), σ. 1. στ. 1, «Ἐρμῆς», ἀριθ. 126 (20-8-1876), σ. 1. στ. 1, «Λογοδοσία τῆς Ἐφορείας τῶν Ἑλληνικῶν Ἐκπαιδευτηρίων τῆς χρήσεως 1893-94», 1894, σ. στ'.

3. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 822 (3-3-1884) σ. 1, στ. 1-3, ἀριθ. 835 (21-4-1884) σ. 1, στ. 1-2.

Α. ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ ΚΑΙ ΔΩΡΗΤΕΣ

1. Μεγάλα κληροδοτήματα.
2. Μικρότερες δωρεές
  - α) προσφορές χρηματικών ποσών, β) προσφορές ακινήτων-ενοίκια,
  - γ) προσφορές για την ίδρυση και συντήρηση νέων σχολείων, δ) προσφορές διαφόρων ειδών.
3. Ειδικές εισφορές: α) έκτακτη συνεισφορά των μελών τῆς κοινότητας, β) συνεισφορές διαφόρων συντεχνιών, γ) δάνεια από ιδρύματα και ιδιώτες.

Β. ΕΚΚΛΗΣΙΑ

1. Παραχώρηση μέρους των ἐσόδων των ἐκκλησιῶν.
2. Βοήθεια με μορφή δανείου.
3. Προσάρτηση ἐκκλησιῶν σὲ σχολεῖα.
4. Δίσκος ὑπὲρ των σχολείων.
5. Σύσταση κηροποιείου.

Γ. ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

Δ. ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΕΓΓΡΑΦΗΣ ΜΑΘΗΤΩΝ, ΕΛΕΓΧΟΙ, ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΑ

Ε. ΛΑΧΕΙΑ

1. Ἐτήσιο λαχεῖο τῆς κοινότητος.
2. Ἐτήσιο λαχεῖο των ἐργοχειρῶν των μαθητριῶν τοῦ Παρθεναγωγείου.

ΣΤ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

1. Ἐτήσιος χορὸς τῆς κοινότητος.
2. Συναυλίες μαθητῶν καὶ μαθητριῶν.
3. Θεατρικὲς παραστάσεις ἀπὸ Ἀθηναϊκοὺς θιάσους.

Α. ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ ΚΑΙ ΔΩΡΗΤΕΣ

1. Μεγάλα κληροδοτήματα

Σημαντικὸ μέρος των δαπανῶν γιὰ τὴ λειτουργία των σχολείων ἐκάλυπταν διάφορα κληροδοτήματα των ὁποίων οἱ τόκοι διαθέτονταν γι αὐτὸν τὸ σκοπὸ. Τὰ κληροδοτήματα αὐτὰ εἶναι πολλὰ καὶ ἀξιόλογα¹.

Ἄπὸ διάφορους Θεσσαλονικεῖς² εἶχαν κατατεθεῖ στὸ Θησαυροφυλάκιο

1. Λεπτομέρειες γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. Ἄ ν ὠ ν ὀ μ ο υ, Εὐεργετῆς τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Κοινότητος Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο Παμμακεδονικοῦ Συλλόγου», Ἀθῆναι, ἔτος Α' (1908), σ. 283-286.

2. Τὰ κληροδοτήματα αὐτὰ ἀφίερωσαν οἱ ἐξῆς: Θ. Λασκάριος, Ἀντών. Σαλόνσκη, Ἀντών. Νινῆς, Ἄννα Παῖκου, Μαρία Ν. Ρογκότη, Ν. Στεργίου καὶ Μαρία Στεργίου σύζυγός του, ὅλοι Θεσσαλονικεῖς, βλ. Ἄ ν ὠ ν ὀ μ ο υ, ὀ.π., σ. 283.

της Μόσχας 36.023 άργυρά ρούβλια. Τò ένα τρίτο των τόκων του κεφαλαίου αυτού τò εισέπρατταν τὰ σχολεία της Θεσσαλονίκης.

Τόν ίδιο σκοπό εκπληρούσαν και τὰ έσοδα ενός άλλου κεφαλαίου (185.000 περίπου δραχμών) που προερχόνταν από τὰ κληροδοτήματα των: Δ. Ρογκότη, Μ. Τσιτίσα, Χρ. Ίακώβου, Ί. Σιμώττα και Β. Παπάζογλου. Τò ποσό αυτό ήταν κατατεθειμένο στην Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος στην Άθήνα.

Άξιόλογα ποσά ύπέρ των σχολείων απέδιδαν επίσης τὰ κτήματα της Έλισάβερ Καστριτίσου στο Βουκουρέστι (650 τουρκικές λίρες τò χρόνο έσοδα) από τò 1863 μέχρι και τò 1883, όποτε και δημεύτηκαν από τή Ρουμανική κυβέρνηση¹, καθώς και ένα κληροδοτήμα 40.000 δραχμών του Θ.Μ. Δούμπα στη Βιέννη. Ό Θ. Δούμπα κληροδότησε επίσης 25.000 φράγκα για τὰ σχολεία της Θεσσαλονίκης «έπι τῷ ὄρφ του νά εισαχθῆ τò μάθημα της γερμανικής, ἢ τò μάθημα της τουρκικής»².

Τέλος, οί τόκοι ενός άλλου κληροδοτήματος, της Έλ. Οικονόμου (361 τουρκικές λίρες) διαθέτονταν ειδικά για τούς άπορους μαθητές των σχολείων.

Η έλληνική κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης τιμούσε με διάφορους τρόπους τούς μεγάλους ευεργέτες των σχολείων της. Στα Πρακτικά της Δημογεροντίας (4 Ίουνίου 1876)³ βλέπουμε ότι ό Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης άμέσως μετά την ανακοίνωση της δωρεάς του Δημ. Ρογκότη (2.500 τουρκικές λίρες) προτείνει νά ψηφίσει ή συνέλευση τὰ έξής για νά τιμήσει τò δωρητή: νά κηρύξουν τόν Δημ. Ρογκότη «Μέγαν Ευεργέτην» των σχολείων, νά αναρτήσουν στην αίθουσα του Γυμνασίου τήν εικόνα του «εις μέγεθος ίκανόν», νά έπιτελέσουν «δημοτελέστατον μνημόσυνον ύπέρ αναπαύσεως της ψυχής αυτού», και, τέλος, νά έκφραστεί ή ευγνωμοσύνη της κοινότητας στον άδερφό του Ίάκωβο Ρογκότη.

Στόν «Έρμη», τή μοναδική έλληνική έφημερίδα της εποχής αυτής στη Θεσσαλονίκη, διαβάζουμε ότι τò 1876, τήν ίδια χρονιά δηλ. με την ανακοίνωση της δωρεάς του Ρογκότη, έγιναν τὰ άποκαλυπτήρια της εικόνας του στο Γυμνάσιο, σέ έπίσημη τελετή της κοινότητας. Άπό τήν ίδια έφημερίδα διαπιστώνουμε ότι για τόν Δημ. Ρογκότη και τήν Έλισάβερ Καστριτίσου, τούς δυο μεγάλους ευεργέτες των σχολείων, τελούνταν κάθε χρόνο ξεχωριστά μνημόσυνα, του μὲν πρώτου στις 26 Όκτωβρίου, ήμέρα του Άγίου Δημητρίου, της Καστριτίσου δέ στις άρχές Μαρτίου. Τὰ μνημόσυνα αυτά εί-

1. «Φάρος της Μακεδονίας», άριθ. 822 (3-3-1884), σ. 1, στ. 1-3.

2. «Έρμη», άριθ. 482 (4-4-1880), σ. 1, στ. 3.

3. Ίστ. Άρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 14, «Πρακτικόν Γενικής Συνελεύσεως της Δημογεροντίας, των Έφοριών των σχολείων και του Νοσοκομείου και των προκριτοτέρων πολιτών έκάστης ένορίας, της 4ης Ίουνίου 1876».

χαν μορφή ειδικής τελετής, γιατί άμέσως μετά την έκκλησία κατευθύνονταν όλοι στην αίθουσα του Παρθεναγωγείου, συνήθως, όπου ένα από τα μέλη της κοινότητας έκφωνούσε τον πανηγυρικό προς τιμήν του ευεργέτη¹. Στη γιορτή των τριών Έραρχων, τέλος, γινόταν κάθε χρόνο γενικό μνημόσυνο «ὕπερ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν» ὄλων ἐκείνων που με ὅποιονδήποτε τρόπο βοήθησαν τὰ εκπαιδευτικά καταστήματα τῆς πόλης².

2. Μικρότερες δωρεές

Έκτός από τους ευεργέτες των σχολείων που αναφέραμε, υπάρχει και ένας μεγάλος αριθμός δωρητών. Οί διάφορες προσφορές που αναφέρονται στις πηγές που χρησιμοποιήθηκαν είναι δυνατό να χωριστούν στις παρακάτω κατηγορίες:

α. *Προσφορές χρηματικῶν ποσῶν*. Συχνά προσφέρονται στα σχολεία διάφορα χρηματικά ποσά για την ενίσχυση του ταμείου τους. Το 1876 π.χ. ὁ μεγάλος ευεργέτης τῆς κοινότητας Ί. Ν. Παπαφῆς προσφέρει πενήντα τουρκικές λίρες για τὸ σκοπὸ αὐτὸ και ὁ Μ. Παπαγεωργίου ἑκατὸ λίρες «διὰ τὴν μελετωμένην ἀνοικοδόμησιν τοῦ συνδιδακτικοῦ», τὸ 1877 ὁ Ί. Καπελλόπουλος εἴκοσι πέντε τουρκικές λίρες, τὸ 1883 ὁ Ί. Σερπάνος ἑκατὸ τουρκικές λίρες, τὸ 1885 ὁ Π. Κοῦντζος ἑκατὸν πενήντα³ κ.λ.

β. *Προσφορές ἀκινήτων*. Στους κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου υπάρχουν συχνές μαρτυρίες πολιτῶν που κληροδότησαν στα εκπαιδευτικά ἰδρύματα τῆς πόλης διάφορα ἀκίνητα. Τὰ σπίτια τους ἀφιέρωσαν για τὸ σκοπὸ αὐτὸ οἱ ἐξῆς: Π. Πρασακάκη, Π. Στεργίου, Γαβριήλ Ζαρκάδης, Ἄννα Μπουροδήμου, και ὁ Ί. Καπιτόγλου μαζί με τὸ γιό του Κλεομένη⁴. Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Ἀνθίμος Λασκαρίδης ἐπίσης «χορηγεῖ τὴν ιδιόκτητό του οἰκίαν κειμένην ἐν τῇ ἐνορίᾳ τῆς νέας Παναγίας μεθ' ὄλων τῶν ἐν αὐτῇ ἀνηκόντων

1. «Ερμῆς», ἀριθ. 144 (22-10-1876), σ. 1, στ. 1, ἀριθ. 181 (4-3-1877), σ. 1, στ. 1, ἀριθ. 239 (28-10-1877), σ. 1, στ. 2 κ.λ.

2. «Ερμῆς», ἀριθ. 70 (27-1-1876), σ. 1, στ. 2, ἀριθ. 264 (27-1-1878), σ. 1, στ. 2, ἀριθ. 814 (4-2-1884), σ. 1 στ. 1-3, κ.λ.

3. «Ερμῆς», ἀριθ. 71 (30-1-1876), σ. 2, στ. 1-2, ἀριθ. 130 (3-9-1876), σ. 1. στ. 1. Ἴστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ.14, «Συνεδρίασις 5ης Μαρτίου 1877, και Κ. 21, ἀρ. ἐγγράφου 79, σ. 72, και Κ. 21, σ. 135.

4. Βλ. Ἄ ν ω ν ὄ μ ο υ, Ἡ αἰδιμος Πουλχερία Θ. Πρασακάκη τὸ γένος Χαρίση. Μεγάλη ευεργέτις τῶν εκπαιδευτικῶν και φιλανθρωπικῶν τῆς ἐν Θεσσαλονίκη Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Κοινότητος καθιδρυμάτων, χ.τ., χ.χ., σ. 26. Τὸ σπίτι τῆς Πρασακάκη χρησίμευσε σὰ Γυμνάσιο μέχρι τὸ 1890, ὅποτε και καταστράφηκε ἀπὸ τὴν πυρκαγιά τῆς χρονιας αὐτῆς. Βλ. Ἄ ν ω ν ὄ μ ο υ, Εὐεργέται..., σ. 284. Βλ. Ἄ ν ω ν ὄ μ ο υ, ὀ.π., σ. 285. Ἴστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 9, «Συνεδρίασις 19ης Φεβρουαρίου 1883», σ. 97. Βλ. Ἄ ν ω ν ὄ μ ο υ, Εὐεργέται..., σ. 285.

παραρτημάτων και γαιών»¹. 'Ο 'Ι. Παυλίδης, τέλος, πρόσφερε χρήματα με τὰ ὁποῖα ἀγοράστηκαν ἐμπορικά καταστήματα ὑπὲρ τῶν σχολείων².

'Ενοίκια τῶν κτημάτων. 'Απὸ ἓνα συμβόλαιο μὲ ἡμερομηνία 10 'Οκτωβρίου 1883 γίνεται φανερό ὅτι τὰ ἀκίνητα ποὺ οἱ διάφοροι πολῖτες κληροδοτοῦσαν στὰ σχολεῖα, νοικιάζονταν ἀπὸ τὴν ἐφορία σὲ ἐνδιαφερομένους, γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ σχολικοῦ ταμείου³. Τὰ ποσὰ ποὺ συγκεντρώνονταν ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν διαφόρων κτημάτων ἦταν σημαντικά. Τὸ 1884 π.χ. ἡ σχολικὴ ἐφορία σημειώνει στὸν ἰσολογισμό τῆς εἰσπραχθέντα ἐνοίκια ἀπὸ τὰ κτήματα τῶν σχολείων γρόσια 51.951, ἐνῶ ἀργότερα τὸ ποσὸ αὐτὸ ἔφτασε στὸ ὕψος τῶν 103.393,30 γρ⁴.

γ. Προσφορὲς πολιτῶν γιὰ τὴν ἴδρυση καὶ συντήρηση νέων σχολείων. Τέτοιου εἴδους προσφορὰ ἀναφέρεται στοὺς κώδικες τοῦ 'Ιστορικοῦ 'Αρχείου μόνο μία: τοῦ Χρήστου Χ' Δημητρίου «... περὶ συστάσεως Παρθεναγωγείου ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ Βαρδαρίου, φέροντος τὸν τίτλον «Παρθεναγωγεῖον τοῦ ἀεμνήστου Χ' Δημητρίου Χρήστου» μέλλοντος δὲ συντηρεῖσθαι καθ' ὅλοκληριαν διὰ τῆς ἐναπολειφθείσης περιουσίας αὐτοῦ»⁵. Οἱ δημογέροντες τῆς κοινότητος καὶ οἱ ἔφοροι δέχτηκαν τὴν ἴδρυση τοῦ σχολείου αὐτοῦ μὲ τὸν ὄρο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τίτλο νὰ μὴν ἔχει τὸ σχολεῖο κανένα ἄλλο ἰδιαίτερο προνόμιο, ἀλλὰ νὰ διευθύνεται ἀπὸ τὴν κοινὴ ἐφορία τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων, ἢ ὁποῖα θὰ διαχειριζόταν καὶ τὴν περιουσία του.

'Αργότερα, τὸ 1890, μὲ χρηματικὴ ἐνίσχυση τοῦ 'Ανδρέα Συγγροῦ κτίστηκε καινούργιο κτήριο γιὰ τὸ Γυμνάσιο τῆς πόλης: τὸ παλιὸ κτήριο εἶχε καταστραφεῖ στὴ μεγάλη πυρκαγιά τοῦ 1890⁶. Στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας ἐπίσης, ὁ Δημ. 'Ιωαννίδης ἀπὸ τῆ Σιάτιστα ἀφῆσε κληροδότημα γιὰ τὴν ἀνέγερση 'Αστικῆς Σχολῆς. Μὲ τὴ δωρεὰ αὐτῆ κτίστηκε ἡ «'Ιωαννίδειος 'Αστικὴ Σχολή» στὴ Θεσσαλονικῆ⁷.

δ. Προσφορὲς διαφόρων εἰδῶν. 'Εκτὸς ἀπὸ τὰ ἀκίνητα καὶ τὰ διάφορα χρηματικά ποσὰ προσφέρονταν στὰ σχολεῖα, κατὰ καιροῦς, καὶ διάφορα

1. 'Ιστ. 'Αρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 21, ἀρ. ἐγγράφου 112, σ. 10-101.

2. Βλ. 'Α ν ω ν ὄ μ ο υ, Εὐεργέται..., σ. 285.

3. 'Ιστ. 'Αρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 21, ἀρ. ἐγγράφου 98, σ. 87.

4. Βλ. Δ. Φ ι λ ι π ο β ι τ ς, 'Εκθεσις τῆς πνευματικῆς καὶ ὕλικῆς καταστάσεως τῶν ἐν Θεσσαλονικῇ 'Ελληνικῶν 'Εκπαιδευτηρίων κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1884-85, 'Αθῆνα 1886, (σ. 40) ἰσολογισμός. Βλ. Κ. Κ α μ ὄ ν α, 'Εκθεσις τῶν ὑπὸ τῆς 'Εφορείας τῶν 'Εκπαιδευτικῶν Καταστημάτων τῆς 'Ελληνικῆς 'Ορθοδόξου Κοινότητος Θεσσαλονίκης ἔτους 1904-1905 πεπραγμένων, Λειψία 1906, πίνακας ἀπολογισμοῦ.

5. 'Ιστ. 'Αρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 14, «Πρακτικὸν κοινῆς συνεδριάσεως τῶν δημογερόντων, τῆς ἐφορίας τῶν σχολείων καὶ τῶν προκρίτων τῆς πόλεως τῆς 22ας Σεπτεμβρίου 1878».

6. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1459 (26-9-1890), σ. 1. στ. 2-4.

7. Βλ. 'Α ν ω ν ὄ μ ο υ, Εὐεργέται..., σ. 286.

είδη για τις πολλαπλές ανάγκες τους. Τò 1877 ó 'Α. 'Αββοτ δώρησε στο Παρθεναγωγείο τής πόλης ένα πιάνο, τò 1880 οί κυρίες Αικατερίνη 'Αββοτ και 'Ελίζα Χ' Λαζάρου διάφορα έποπτικά μέσα διδασκαλίας (συλλογή όρυκτών, μικροσκόπιο, όργανα φυσικής και διάφορες εικόνες για τή Ζωολογία, τή Βοτανική και τήν 'Ανθρωπολογία), τò 1884 κάποιος άνώνυμος πέντε χιλιάδες όκάδες κάρβουνα για τò Παρθεναγωγείο και τò άστικό σχολείο¹ κ. λ. 'Υπάρχει μαρτυρία έπίσης ότι παλιότερα ó Θ. Χαρίσης είχε προσφέρει στα σχολεία όρολόγια τοῦ τοίχου και θερμάστρες².

"Όπως αναφέραμε και παραπάνω, ή έλληνική κοινότητα τής Θεσσαλονίκης τιμώσε όλους εκείνους πού με όποιοδήποτε τρόπο είχαν ένισχύσει τὰ εκπαιδευτικά ιδρύματα τής πόλης. Τὰ όνόματά τους μνημονεύονταν κάθε χρόνο στις 30 'Ιανουαρίου (γιορτή τών τριών 'Ιεραρχών) στο είδικό μνημόσυνο πού γινόταν για τούς ευεργέτες και συνδρομητές τών σχολείων.

3. Ειδικές συνεισφορές

α. *'Εκτακτη συνεισφορά τών μελών τής κοινότητας.* 'Η ειδική αυτή εισφορά καταβαλλόταν από τὰ μέλη τής κοινότητας όταν τὰ εκπαιδευτήρια προγραμμάτιζαν έργα πού άπαιτούσαν μεγάλες δαπάνες, όπως π.χ. άνέγερση ή έπισκευή διδαστηρίων, άγορά οικοπέδων κ.ά., ή όταν τò έλλειμμα τοῦ σχολικού ταμείου ήταν δυσαναπλήρωτο. 'Ετσι τήν 1 Φεβρουαρίου 1875 σέ κοινή συνεδρίαση τής εικοσιτετραμελούς έπιτροπής και τής δημογεροντίας «...άπεφασίσθη ίνα προκληθώσι συνεισφοραι πρòς άνέγερσιν τοῦ ένòς τών κοινών σχολείων, ή τοῦ γυμνασίου ή τοῦ δημοτικού σχολείου και ώρίσθη πρòς τοῦτο έπιτροπή, ήτις βεβαίως άνεργεί τὰ δέοντα...»³. Λίγο άργότερα έπίσης, τò 1877, ή έφορία τών σχολείων άποφάσισε νά κτίσει ένα από τὰ διδαστηρια με συνεισφορές τών πολιτών. Σύγχρονες μαρτυρίες μᾶς πληροφοροῦν ότι στòν κατάλογο πού άνοίχτηκε γράφτηκαν με προθυμία συνεισφορές πολλών πολιτών για τò σκοπό αυτό. 'Αξιοσημείωτο είναι τò γεγονός ότι στην προσπάθεια αυτή συμμετείχαν και μέλη άλλων κοινοτήτων τής πόλης, όπως π.χ. ó πλούσιος 'Αλλατίνη τής 'Ισραηλιτικής κοινότητας πού πρόσφερε πενήντα τουρκικές λίρες⁴.

β. *Συνεισφορές τών συντεχνιών.* Στη Θεσσαλονίκη υπήρχαν, τήν εποχή πού εξετάζουμε, δεκατέσσερις συντεχνίες⁵. Συχνά οί συντεχνίες αυτές πρόσφεραν, είτε μεμονωμένα είτε από κοινού, διάφορα ποσά για τήν ένίσχυση

1. «'Ερμής», άριθ. 203 (24-6-1877), σ. 1, στ. 3, άριθ. 534 (7-10-1880), σ. 2, στ. 4, και «Φάρος τής Μακεδονίας», άριθ. 890 (7-11-1884), σ. 1, στ. 2.

2. Βλ. 'Α ν ω ν ύ μ ο υ, 'Η άοίδιμος Πουλχερία Θ. Πρασσακάκη..., σ. 24.

3. 'Ιστ. 'Αρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 14, σ. 83.

4. «'Ερμής», άριθ. 193 (19-4-1877), σ. 1, στ. 3.

5. Βλ. Μ ω ρ α ι τ ό π ο υ λ ο υ, ό.π., σ. 27-28.

του σχολικού ταμείου. Στόν ισολογισμό τῆς ἐφορίας τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1884-85 φαίνεται ὅτι ἡ συντεχνία τῶν ἀχτάριδων (δηλαδή τῶν μυροπολῶν καὶ τῶν πωλητῶν μπαχαρικῶν) διέθεσε 4.000 γρόσια¹. Στις 13 Αὐγούστου 1881 ἐπίσης ἐγίνε σύσκεψη μερικῶν συντεχνιῶν τῆς πόλης μὲ θέμα τὴ συνδρομὴ πού θὰ χορηγοῦσαν στὰ σχολεῖα. Στὴ σύσκεψη αὐτὴ ἡ συντεχνία τῶν ξυλουργῶν ἀποφάσισε νὰ προσφέρει ὀλόκληρο τὸ ἀπόθεμα τοῦ ταμείου τῆς, δεκαεξὶ τουρκικὲς λίρες, ἐνῶ ἡ ἀπόφαση τῆς συντεχνίας τῶν καπήλων (ταβερνιάρηδων) παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιατί καθιέρωσε, γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό, μιὰ ἐκούσια δασμολογία στὸ κρασί πού πουλοῦσαν². Τὸ ἴδιο μέτρο εἶχαν ἐφαρμόσει παλιότερα (1853-55) οἱ ἔμποροι τῆς πόλης καθορίζοντας ἕνα ἐλάχιστο φόρο στὰ ἐμπορεύματα γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν σχολείων³.

γ. *Δάνεια ἀπὸ ἰδρύματα καὶ ἰδιῶτες*. Ἡ ἔλλειψη χρηματικῶν πόρων ἀνάγκαζε, συχνά, τὴ σχολικὴ ἐφορία, γιὰ νὰ καλύψει τὶς διάφορες δαπάνες ἢ τὸ ἔλλειμμα τοῦ ισολογισμοῦ, νὰ δανεῖζεται χρήματα ἀπὸ ἄλλα ἰδρύματα τῆς πόλης ὅπως τὸ «Θεαγένειο Νοσοκομεῖο» καὶ τὸ «Παπάφειο Ὀρφανοτροφεῖο», ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἰδιῶτες. Στόν ἀπολογισμό τοῦ 1884-85 σημειώνονται προσωρινὰ δάνεια ἀπὸ δυὸ πολίτες: 25.000 γρόσια ἀπὸ τὸν Ἀλφρέδο Ἀββὸτ καὶ 4.161 γρόσια ἀπὸ τὸν Δημήτριο Φιλίποβιτς⁴.

Β. ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ἀνώτατος ἄρχοντας τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν, τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, ὁ Μητροπολίτης. Σχετικὰ μὲ τὰ πράγματα τῶν σχολείων ὁ Μητροπολίτης ὄφειλε, σύμφωνα μὲ ἐγκύκλιο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, νὰ δίνει ἰδιαίτερη προσοχὴ στὴν ἐκλογή τῆς σχολικῆς ἐφορίας, στὴν ἀξιολόγηση τῶν δασκάλων, τοὺς ὁποίους καὶ ἐφοδίαζε κάθε χρόνο μὲ εἰδικὸ ἐνδεικτικὸ, καὶ στὴ μελέτη καὶ ἐπικύρωση τῶν προγραμμάτων⁵. Ἀπὸ σύγχρονες μαρτυρίες γίνεται φανερό ὅτι ἡ ἐκκλησία βοήθησε σημαντικὰ τὰ σχολεῖα καὶ στὴν ἀντιμετώπιση τῶν οἰκονομικῶν δυσχερειῶν τους. Ἡ χρηματικὴ αὐτὴ ἐνίσχυση παρουσιάζεται μὲ διάφορες μορφές:

1. *Παραχώρηση μέρους τῶν ἐσόδων τῶν ἐκκλησιῶν*. Συχνά, σὲ κοινὲς συνεδριάσεις τῆς δημογεροντίας καὶ τῆς εἰκοσιτετραμελοῦς ἐπιτροπῆς, ἀποφασίζεται νὰ παρακληθοῦν οἱ ἐπίτροποι μιᾶς ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες τῆς πόλης—τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ Θεσσαλονικὴ ἔχει δώδεκα ἐκκλησίες⁶— νὰ παραχωρήσουν

1. Βλ. Δ. Φιλίποβιτς, ὁ.π., ἰσολογισμό.
2. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 588 (13-8-1881), σ. 1, στ. 2.
3. Βλ. Ἀνωμόμου, Ἡ αἰοίδιμος Π. Θ. Πρασσακάκη..., σ. 24.
4. Βλ. Δ. Φιλίποβιτς, ὁ.π., ἰσολογισμό.
5. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1497 (13-2-1891), σ. 1, στ. 2.
6. Β. Μωραϊτόπουλου, ὁ.π., σ. 30.

τά ἔσοδα τῆς ἐκκλησίας στὰ σχολεῖα. "Ἄλλοτε, καταβάλλεται προσπάθεια νὰ παραχωρηθοῦν στή σχολικὴ ἐφορία τὰ εἰσοδήματα ὄλων τῶν ἐκκλησιῶν¹. Ἐπὶ τοὺς οἰκονομικοὺς ἀπολογισμοὺς τῶν σχολικῶν ἐφοριῶν γίνεται φανερὸ ὅτι οἱ ἐκκλησίες τῆς πόλης πρόσφεραν, κατὰ διαστήματα, σημαντικὰ ποσὰ, ἀπὸ τὸ περισσευμά τους, γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ σχολικοῦ ταμείου². Τὸ μέτρο αὐτὸ ὅμως φαίνεται πὼς δὲν τὸ ἐφάρμοζαν ὅλες οἱ ἐκκλησίες, γιατί σὲ συνεδρίαση τῆς δημογεροντίας (26 Νοεμβρίου 1879) ὅπου γίνεται συζήτηση γιὰ τὰ εἰσοδήματα τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλης, ἐκφράζεται δυσαρέσκεια γιὰ τὸ ὅτι ὀρισμένες ἐκκλησίες, ἂν καὶ ἔχουν ἀρκετοὺς πόρους, δὲν διαθέτουν τὸ περισσευμά τους στὸ νοσοκομεῖο ἢ στὰ σχολεῖα τῆς πόλης³. Καὶ οἱ ἐφοροὶ τῶν σχολείων παραπονοῦνται μερικὲς φορὲς γιατί πολλοὶ ἐπίτροποι δυστροποῦν καὶ δὲν συμμορφώνονται μὲ τὴν διαταγὴ τῆς μητροπόλεως⁴.

2. *Βοήθεια μὲ μορφὴ δανείου.* "Ὅταν τὰ σχολεῖα βρίσκονταν σὲ ιδιαίτερα δύσκολη οἰκονομικὴ θέσι, τότε ἡ ἐφορία ζητοῦσε δάνειο καὶ ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες τῆς Θεσσαλονίκης. Ἔτσι τὸ 1881 σὲ συνεδρίαση τῆς δημογεροντίας «...ἡ Α. Παναγιότης λαβοῦσα τὸν λόγον προτείνει ἵνα ὡς ἐκ τῆς δυσχεροῦς οἰκονομικῆς θέσεως τῶν ἐκπαιδευτηρίων γένηται δάνειον ἐκ τῶν παγκαρῶν τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως». Ἡ πρόταση αὐτὴ τοῦ Μητροπολίτη ἔγινε δεκτὴ καὶ ὀρίστηκαν στή συνέχεια τὰ ποσὰ ποῦ θὰ διέθετε κάθε ἐκκλησία ἀπὸ τὸ παγκάρι της. Τέλος τονίστηκε ὅτι «...τὰ ἀνωτέρω χρήματα ληφθησόμενα δι' ὁμολόγων πληρωθῆσονται ἐν πρώτῃ τῶν ἐκπαιδευτηρίων εὐκολίᾳ»⁵.

3. *Προσάρτηση ἐκκλησιῶν σὲ σχολεῖα.* Στοὺς κώδικες τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου σημειώνονται δύο περιπτώσεις, τοῦ Ἁγίου Μηνῶ⁶ καὶ τῆς Ἁγίας Τριάδας, ποῦ τὴ διεύθυνση καὶ διαχείριση «τῶν προσόδων» τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν ἀνέλαβε ἡ ἐφορία τῶν σχολείων. Στὴ συνοικία τῆς Ἁγίας Τριάδας ὑπῆρχε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μόνο σερβικὴ σχολὴ καὶ, ὅπως ἦταν φυσικὸ, πολλὰ ἑλληνόπουλα ἀναγκάζονταν νὰ φοιτήσουν σ' αὐτήν. Ἐξ αἰτίας τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἡ δημογεροντία ἔκρινε (28 Φεβρουαρίου 1898) ὅτι ἦταν ἀπαραίτητο νὰ συστήσει ἡ κεντρικὴ ἐφορία τῆς κοινότητος ἀστικὴ σχολὴ, παρθεναγωγεῖο καὶ νηπιαγωγεῖο στὴ συνοικία αὐτῇ. Γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστοῦν τὰ ἔσοδα, ἀποφασίστηκε νὰ περιέλθει ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Τριάδας στὴν κατοχὴ, ἐποπτεία καὶ διεύθυνση τῶν σχολείων, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Μηνῶ. Ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς συνεδρίασης αὐτῆς γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ προσάρτηση μιᾶς ἐκκλησίας στὰ σχολεῖα γινόταν μὲ τοὺς ἑξῆς ὅρους:

1. Ἱστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 14, σ. 61.

2. Βλ. Φιλίποβιτς, ὁ.π., ἰσολογισμὸ καὶ Λογοδοσία... χρήσεως 1893-94, σ. 11.

3. Ἱστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 86.

4. Βλ. Φιλίποβιτς, ὁ.π., σ. 15.

5. Ἱστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 201-202.

6. Ἱστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 20.

Προηγούνταν συνεννόηση με τους ένοριτες της εκκλησίας, για να διευκρινιστεί αν συμφωνούσαν ή όχι με την προσάρτηση αυτή.

Το περίσυμα από τα έσοδα της εκκλησίας κάλυπτε τις ανάγκες των σχολείων, τυχόν δε έλλειμμα στον προϋπολογισμό της εκκλησίας, συμπληρωνόταν από το κεντρικό ταμείο της σχολικής έφορίας.

Η διεύθυνση και ή διαχείριση των «προσόδων» καθώς και ο διορισμός των επιτρόπων της εκκλησίας αυτής άνηκε άποκλειστικά στη Μητρόπολη και στην κατά καιρούς κεντρική έφορία των εκπαιδευτηρίων της πόλης¹.

4. *Δίσκος υπέρ των σχολείων*. Στη γιορτή των τριών Ίεραρχών (30 Ίανουαρίου) περιερχόταν κάθε χρόνο δίσκος για να ένισχυθεί το ταμείο των σχολείων. Φαίνεται πως τα μέλη της κοινότητας πρόσφεραν με προθυμία τη συνδρομή τους για τα σχολεία, γιατί το 1877 το ποσό που συγκεντρώθηκε άνερχόταν σε τριάντα έξι λίρες, το 1884 ξεπερνούσε τις πενήντα και το 1894 ήταν 2.413 γρόσια².

5. *Σύσταση κηροποιείου*. Στο «Φάρο της Μακεδονίας», τη μοναδική έλληνική έφημερίδα που κυκλοφορούσε την εποχή αυτή, ύπάρχει πληροφορία ότι το 1882 ή έλληνική κοινότητα της Θεσσαλονίκης άποφάσισε να συστήσει κηροποιείο «πρός όφελος των φιλανθρωπικών και εκπαιδευτικών καταστημάτων της πόλης». Από το κηροποιείο αυτό θα προμηθεύονταν όλες οι εκκλησίες και οι χριστιανοί τα κεριά τους για τις διάφορες ίεροτελεστίες³. Το 1894 οι εισπράξεις από το κηροποιείο ήταν 9.632,35 γρόσια και άρκετά χρόνια άργότερα, στον άπολογισμό των έλληνικών εκπαιδευτηρίων του έτους 1904-1905, σημειώνονται 7.378,15 γρ⁴.

Γ. ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

Στην ανάπτυξη της παιδείας στη Θεσσαλονίκη σημαντική ύπηρξε και ή συμβολή του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου της πόλης. Το σωματείο αυτό ιδρύθηκε το 1872 και είχε σαν κύριο σκοπό, όπως φαίνεται από το Α άρθρο του κανονισμού του, την ένίσχυση και εξέάπλωση των έλληνικών γραμμάτων τόσο στη Θεσσαλονίκη όσο και στα περίχωρά της⁵.

Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος φρόντιζε όσο μπορούσε, όπως φαίνεται από τις εκθέσεις των πεπραγμένων του, για τον έξοπλισμό των εκπαιδευτη-

1. Ίστ. Ίαρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 8 χωρίς ένδειξη σελίδας.

2. «Έρμης», άριθ. 171 (28-1-1877), σ. 3. στ. 1, «Φάρος της Μακεδονίας», άριθ. 814 (4-2-1884), σ. 1, στ. 3. Λογοδοσία...χρήσεως 1893-94, σ. 11.

3. «Φάρος της Μακεδονίας», άριθ. 970 (17-8-1885), στ. 2, σ. 1.

4. Βλ. Λογοδοσία...χρήσεως 1893-94, σ. 11 και Κ α μ ώ ν α, δ.π. πίνακα άπολογισμού.

5. Βλ. Κανονισμό του έν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, Αθήνα 1872. σ. 3.

ρίων με τὰ ἀπαραίτητα ἐποπτικά ὄργανα, διέθετε κάθε χρόνο ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ ἔσοδά του γιὰ ὑποτροφίες καὶ γιὰ ἀγορὰ βιβλίων ἀπόρων μαθητῶν καὶ ἐνίσχυε χρηματικά τὰ σχολεῖα ποὺ εἶχαν ἀνάγκη.

Κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ ἐξετάζουμε ὁ σύλλογος χορηγοῦσε σὲ ἄπορους μαθητὲς 6-10 ὑποτροφίες τὸ χρόνο, συντηροῦσε μερικοὺς ὡς ἡμι-υποτρόφους καὶ ἐνίσχυε χρηματικά ἀρκετοὺς ἄλλους. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ διέθετε κάθε χρόνο ἓνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ ἔσοδά του. Τὸ 1873-74, συγκεκριμένα, διέθεσε γιὰ βιβλία ἀπόρων μαθητῶν 4.000 γρόσια καὶ τὸ 1878-1879 γιὰ ὑποτροφίες 6.785 γρόσια καὶ 3.030 γρόσια γιὰ βιβλία ἀπόρων μαθητῶν. Ἀπὸ τοὺς ὑπότροφους μαθητὲς τοῦ συλλόγου, ποὺ κατάγονταν ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας, πολλοὶ χρησιμοποιοῦνθηκαν, μετὰ τὴν ἀποφοίτησή τους ἀπὸ τὸ Γυμνάσιο ἢ τὸ Παρθεναγωγεῖο, ὡς δάσκαλοι στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μακεδονίας¹.

Δ. ΔΙΔΑΚΤΡΑ ΜΑΘΗΤΩΝ, ΕΛΕΓΧΟΙ, ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΑ

Τὸ δικαίωμα ἐγγραφῆς τῶν μαθητῶν, ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ σημαντικοὺς πόρους τῶν σχολείων, κλιμακωνόταν ἀνάλογα μετὰ τὸ σχολεῖο στὸ ὁποῖο γραφόταν ὁ μαθητὴς. Ἡ εἰκοσιεταμελὴς ἐπιτροπὴ σὲ συνεδρίασή της τῆς 11 Αὐγούστου 1874 καθόρισε ὡς ἐξῆς τὸ ποσὸ τῆς εἰσφορᾶς τῶν μαθητῶν:

Δι' εἰσιτήριον Γυμνασίου θὰ πληρώνῃ ἕκαστος μαθητὴς μίαν ὀθωμανικὴν λίραν.

Δι' εἰσιτήριον Ἑλληνικοῦ σχολείου, ἡμίσειαν ὀθωμανικὴν λίραν.

Δι' εἰσιτήριον Παρθεναγωγείου τῶν ἐλληνικῶν τάξεων, ἡμίσειαν λίραν.

Δι' εἰσιτήριον τῶν συνδιδασκτικῶν τμημάτων τῶν τε ἀρρένων καὶ τοῦ Παρθεναγωγείου ἔτι δὲ καὶ τῶν νηπιαγωγείων, ἓν ἀργυροῦν μετζίτιον.

Ἐξαιροῦνται τοῦ εἰρημένου φόρου οἱ ἀποδεδειγμένως ἄποροι, γινόμενοι δεκτοὶ δωρεάν².

Ὁ Φιλεκαπαιδευτικὸς Σύλλογος ἐπικρότησε τὴν αὐξηση αὐτῆ τοῦ δικαίωματος ἐγγραφῆς τῶν μαθητῶν γιατί ἐκρινε ὅτι καλύπτονταν, μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, πολλὰ ἀπὸ τὶς βασικὰς ἀνάγκες τῶν σχολείων³. Ὅταν ὁμως ἀργότερα, τὸ 1884, ἡ εἰκοσιεταμελὴς ἐπιτροπὴ καὶ ἡ ἐφορία ἀποφάσισαν, ἐξ αἰτίας τοῦ μεγάλου ἐλλείμματος τοῦ σχολικοῦ ταμείου, νὰ ἀυξήσουν τὸ δικαίωμα αὐτὸ σὲ δυὸ τουρκικὰς λίρες, ὁ τύπος τῆς ἐποχῆς ἀντέδρασε ἀρνητικά, γιατί ἐκρινε ὅτι τὰ διδάκτρα αὐτὰ ἦταν «δυσβάστακτα» γιὰ τοὺς περισσότερους ἀπὸ τοὺς μαθητὲς. Χαρακτήρισε μάλιστα τὸ μέτρο αὐτὸ «ἀντεθνικόν», γιατί θὰ

1. Βλ. Παπαδόπουλου, ὁ.π., σ. 114.

2. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 14, σ. 44.

3. Βλ. Δεύτερον ἔτος τοῦ ἐν Θεσσαλονικίᾳ Φιλεκαπαιδευτικοῦ Συλλόγου, Θεσσαλονίκη 1874, σ. 13.

είχε σὰ συνέπεια νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἔγγραφὴ τῶν μαθητῶν σὲ ξένα σχολεῖα, ὅπου δὲν πλήρωναν καθόλου δίδακτρα¹.

Σημαντικὸ ἦταν τὸ ποσὸ ποὺ προερχόταν ἐπίσης ἀπὸ τοὺς ἐξαμηνιαίους ἐλέγχους τῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν, καὶ ἀπὸ τὰ ἀπολυτήρια τῶν μαθητῶν τοῦ Γυμνασίου. Τὸ ἔτος 1884-85 ἡ σχολικὴ ἐφορία εἰσέπραξε ἀπὸ τὶς ἔγγραφές 1.984,52 γρόσια, ἀπὸ τοὺς ἐλέγχους 1.884,85 γρ. καὶ ἀπὸ τὰ ἀπολυτήρια τοῦ Γυμνασίου 3.550 γρ. καὶ τὸ 1893-94 ἐπίσης 52.271,20 γρ. ἀπὸ τὶς ἔγγραφές, 238.20 γρ. ἀπὸ τὰ ἐνδεικτικὰ καὶ 138.497 γρ. ἀπὸ τὰ ἀπολυτήρια².

Ε. ΛΑΧΕΙΑ

1. *Ἐτήσιο λαχεῖο τῆς κοινότητος*. Τὸ λαχεῖο αὐτὸ κληρωνόταν σὲ ἐπίσημη τελετὴ στὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ χρόνου (Ἰούνιο συνήθως) καὶ μὲ τὰ ἔσοδά του καλύπτονταν πολλὰ ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῶν σχολείων τῆς πόλης. Τὸ 1883 συγκεκριμένα, τὸ ποσὸ ἀπὸ τὶς εἰσπράξεις τοῦ λαχεῖου ἀνερχόταν στὶς 290 περίπου τουρκικὲς λίρες, τὸ 1884 ἦταν 41.475 γρόσια καὶ τὸ 1894 42.105 γρόσια³.

Ἀπὸ τὰ πρακτικὰ τῆς δημογεροντίας γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ διάθεση τοῦ λαχεῖου δὲν περιοριζόταν μόνο στὰ μέλη τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ἐπεκτεινόταν καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἔτσι τὸ 1880 ὀρίζεται ἀντιπρόσωπος τῆς κοινότητος γιὰ τὴ διάθεση τοῦ λαχεῖου στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Ἰ. Κρικότσιος⁴.

2. *Ἐτήσιο λαχεῖο τῶν ἐργοχειρῶν τῶν μαθητριῶν τοῦ Παρθεναγωγείου*. Ἐνα σταθερὸ εἰσόδημα τοῦ σχολικοῦ ταμείου κάλυπτε κάθε χρόνο ἡ πώληση τῶν ἐργοχειρῶν ποὺ μὲ ἰδιαίτερη φροντίδα ἐτοίμαζαν οἱ μαθήτριες τοῦ Παρθεναγωγείου. Ἡ κλήρωση καὶ τοῦ λαχεῖου αὐτοῦ γινόταν σὲ ἐπίσημη τελετὴ στὸ τέλος τῆς σχολικῆς χρονιάς, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐξετάσεων τοῦ Παρθεναγωγείου⁵. Τὸ 1884 οἱ εἰσπράξεις ἀπὸ τὸ λαχεῖο αὐτὸ ἀνήλθαν σὲ 220 τουρκικὲς λίρες καὶ τὸ 1893 σὲ 8.641,30 γρόσια⁶.

1. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 870 (29-8-1884), σ. 1, στ. 1-2, καὶ ἀριθ. 878 (26-9-1884), σ. 1, στ. 1-2.

2. Βλ. Φιλίποβιτς, ὀ.π., ἰσολογισμὸ καὶ Λογοδοσία... χρήσεως 1893-94, σ. 7 καὶ 9.

3. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 779 (22-6-1883), σ. 1, στ. 2. Φιλίποβιτς, ὀ.π., ἰσολογισμὸ καὶ Λογοδοσία... χρήσεως 1893-94, σ. 13.

4. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 13, σ. 123.

5. «Ἐρμῆς», ἀριθ. 114 (9-7-1876), σ. 2, στ. 1, καὶ ἀριθ. 203 (24-6-1877), σ. 1, στ. 3, «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 678 (16-6-1882), σ. 1, στ. 1, ἀριθ. 775 (8-6-1883), σ. 1, στ. 1, ἀριθ. 857 (11-7-1884), σ. 1, στ. 1, κ.λ.

6. Βλ. Φιλίποβιτς, ὀ.π., ἰσολογισμὸ καὶ Λογοδοσία... χρήσεως 1893-94, σ. 11.

ΣΤ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

1. *Ἐτήσιος χορὸς τῆς κοινότητος*. Μὲ πρωτοβουλία τῆς ἐφορίας τῶν σχολείων καὶ τὴν πρόθυμη συμμετοχὴ τῶν μελῶν τῆς κοινότητος, γίνονταν κάθε χρόνο χορὸς γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ σχολικοῦ ταμείου. Στὴν ἐκδήλωση αὐτὴ συμμετεῖχαν καὶ ἀξιωματοῦχοι ἀπὸ τὶς ἄλλες κοινότητες τῆς πόλης—κυρίως ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ, Ἰσραηλιτικὴ καὶ τῶν Δυτικῶν. Τὰ ἔσοδα τοῦ χοροῦ ὑποβοηθοῦσαν ἀρκετὰ στὴν ἀντιμετώπιση πολλῶν ἀναγκῶν τῆς σχολικῆς ἐφορίας γιὰτὶ δὲν ἦταν εὐκαταφρόνητα. Τὸ 1882 π.χ. τὸ ποσὸ αὐτὸ ἔφτασε στὸ ὕψος τῶν 700 περίπου τουρκικῶν λιρῶν καὶ τὸ 1884 ἦταν 600 περίπου λίρες¹.

2. *Συναυλία μαθητῶν καὶ μαθητριῶν*. Μαρτυρία γιὰ μουσικὴ συναυλία ποὺ δόθηκε στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ μαθητὲς καὶ μαθήτριες (3-5-1881) ἔχουμε στὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας». Ἡ συναυλία αὐτὴ ἐγίνε στὴν αἴθουσα τοῦ Παρθεναγωγείου τῆς πόλης μὲ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητοῦ τῆς μουσικῆς Δημ. Λάλλα. Ὅπως τονίζεται στὴν ἀνακοίνωση τῆς ἐφημερίδας, ἡ συναυλία δόθηκε γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἐν μέρει τὸ μεγάλο ἔλλειμμα ποὺ παρουσίαζε ὁ σχολικὸς προϋπολογισμός².

3. *Θεατρικὲς παραστάσεις ἀπὸ Ἀθηναϊκὸς θιάσους*. Στὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας» ὑπάρχουν ἐπίσης πληροφορίες ὅτι οἱ ἑλληνοδραματικοὶ θιάσοι «Μένανδρος» καὶ «Σοφοκλῆς» καθὼς καὶ ὁ ταχυδακτυλουργὸς Μελίδης ἔδωσαν, κατὰ καιροῦς, εὐεργητικὲς παραστάσεις ὑπὲρ τῶν σχολείων³.

II. ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΩΝ ΔΑΣΚΑΛΩΝ

Σταθμὸ στὴν ἐκπαιδευτικὴ ἱστορία ὄχι μόνο τῆς Θεσσαλονίκης ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρης τῆς Μακεδονίας ἀποτέλεσε ἡ ἴδρυση τοῦ διδασκαλείου τὸ 1875, ποὺ ὀφείλεται στὴν πρωτοβουλία τοῦ Ἀθηναϊκοῦ «Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων». Σύμφωνα μὲ τὸν κανονισμὸ τοῦ διδασκαλείου, ἡ εἰσαγωγή τῶν σπουδαστῶν γίνονταν ἔπειτα ἀπὸ γραπτὲς καὶ προφορικὲς ἐξετάσεις στὰ θρησκευτικὰ, ἑλληνικὰ, ἀριθμητικὴ, γεωγραφία καὶ ἱστορία. Ἡ φοίτηση ἦταν τριετὴς καὶ τὰ μαθήματα ποὺ διδάσκονταν δεκαεπτὰ: θρησκευτικὰ, φιλοσοφικὰ, παιδαγωγικὰ, ἑλληνικὰ, μαθηματικὰ, φυσικὴ, χημεία, φυσικὴ ἱστορία, σωματολογία, γεωγραφία, ἰχθυογραφία, καλλιγραφία καὶ γυμναστικὴ. Τὸ διδασκαλεῖο διέθετε ἐπίσης καὶ προσαρτημένο

1. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 642 (6-2-1882), σ. 1, στ. 1, καὶ Φιλίποβιτς, ὀ.π.

2. «Ἐρμῆς», ἀριθ. 554 (27-3-1881), σ. 1, στ. 4, καὶ «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 556 (24-4-1881), σ. 1, στ. 3-4.

3. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1244 (28-5-1888), σ. 2, στ. 4.

πρότυπο δημοτικό σχολείο για τις πρακτικές ασκήσεις των τελειοφοίτων σπουδαστών του. Πρώτος διευθυντής του διδασκαλείου ήταν ο σπουδασμένος στη Γερμανία διαπρεπής παιδαγωγός Χαρίσιος Παπαμάρκου¹. Έπειδή όμως οι απόφοιτοι του διδασκαλείου δεν έπαρκοῦσαν, σάν δάσκαλοι προσλαμβάνονταν και απόφοιτοι του Γυμνασίου. Είναι γνωστό επίσης ότι από τὰ μέσα του 19 αιώνα και ἔξῃς ἀρχίζει σιγά-σιγά νὰ γίνεται ἡ μόρφωση προσιτή καὶ στὰ κορίτσια. Ἔτσι οἱ ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Μακεδονίας ζητοῦσαν δασκάλες ἀπὸ τὰ μεγάλα πνευματικὰ κέντρα. Στὴ θέση αὐτὴ τοποθετοῦνταν οἱ ἀπόφοιτες μαθήτριες τοῦ Παρθεναγωγείου Θεσσαλονίκης, ποὺ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ κατεῖχε καὶ θέση διδασκαλείου θηλέων². Πιὸ συγκεκριμένα, οἱ μαθήτριες τῆς τελευταίας τάξης τοῦ Παρθεναγωγείου ἀσκοῦνταν «ἐπὶ ἕν ἔτος εἰς τὸν τρόπον τοῦ διδάσκειν καὶ τὴν νηπιαγωγικὴν μέθοδον ἀναλαμβάνουσαι μαθήματα ἐν ταῖς κατωτέροις τάξεσι τοῦ Παρθεναγωγείου»³. Στὸ τέλος τοῦ χρόνου, μαζί με τὶς θεωρητικὲς γίνονταν καὶ οἱ πρακτικὲς ἐξετάσεις τῶν τελειοφοίτων μαθητριῶν ἀπὸ εἰδικὴ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ ποὺ τὴν ἀποτελοῦσαν οἱ ἔξῃς: ἓνα μέλος τῆς ἐφορίας τῶν σχολείων, ἡ Διευθύντρια τοῦ Παρθεναγωγείου καὶ ὁ Γυμνασιάρχης τοῦ Γυμνασίου Θεσσαλονίκης. Μετὰ τὶς ἐξετάσεις αὐτὲς οἱ μαθήτριες τοῦ Παρθεναγωγείου ἔπαιρναν τὸ διδασκαλικὸ πτυχίον «δι' οὗ δύνανται νὰ μετέλθωσι τὸ διδασκαλικὸν ἔργον»⁴. Τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἦταν, κατὰ κανόνα, χωριστὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ—ἀρρένων ἢ θηλέων—γιατὶ οἱ κοινωνικὲς συνθῆκες δὲν ἐπέτρεπαν ἀκόμα τὴ μικτὴ φοίτηση. Ἔτσι στὰ σχολεῖα θηλέων τοποθετοῦνταν ἀποκλειστικὰ δασκάλες.

Ἄν καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ κατάρτιση τῶν νέων αὐτῶν δασκάλων παρουσίαζε, ὅπως εἶναι φυσικὸ, πολλὰς ἀτέλειες, ὅμως, ἐφοδιασμένοι με ἀρκετὲς γνώσεις καὶ ἰδιαίτερα με μεγάλο ἐνθουσιασμό καὶ φιλοπατρία, ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι καλλιτεργητὲς τοῦ «χέρσου καὶ ἀνύδρου ἀπὸ ἄποψιν παιδείας μακεδονικοῦ ἐδάφους», ὅπως ἀναφέρεται χαρακτηριστικὰ στὰ πρακτικὰ τοῦ πρώτου συνεδρίου τῶν ἑλληνικῶν συλλόγων ποὺ πραγματοποιήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1875⁵.

Μετὰ τὸ 1872 γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἐκπαιδευτικῶν σὲ διάφορα σχολεῖα

1. «Ερμῆς», ἀριθ. 312 (14-7-1878), σ. 1, στ. 3 καὶ σ. 2, στ. 1.

2. Διδασκαλεῖα θηλέων λειτουργοῦν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ λίγα. Στὸ ἑλληνικὸ κράτος τὴν πρωτοβουλία στὸ θέμα αὐτὸ ἔχει ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἐταιρεία. Στὶς τουρκοκρατούμενες περιοχὲς διδασκαλεῖο θηλέων ὑπάρχει στὴ Φιλιππούπολη. Στὴ Θεσσαλονικὴ ὑποδιδασκαλεῖο θηλέων ἱδρύεται τὸ 1900. Βλ. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 231(30-9-1877), σ. 3, στ. 3 καὶ Παπαδόπουλου, ὅ.π., σ. 103.

3. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 838 (2-5-1884), σ. 1, στ. 1-2.

4. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 838 (2-5-1884), σ. 1, στ. 1-2.

5. Βλ. Παπαδόπουλου, ὅ.π., σ. 114.

της Μακεδονίας φρόντιζε ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος της Θεσσαλονίκης. Μέχρι τότε οι περισσότερες ελληνικές κοινότητες άναζητούσαν και έβρισκαν δασκάλους για τὰ σχολεία τους μέσα στὰ καφενεία της Θεσσαλονίκης, πέφτοντας έτσι συχνά σὲ χέρια έκμεταλλευτῶν, πού πολλές φορές τοὺς προμήθευαν ὀλότελα ἀμαθεῖς δασκάλους¹. Για τὸ λόγο αὐτό, συχνά ἡ έφορία τῶν σχολείων της Θεσσαλονίκης με ἀνακοινώσεις της στὴν έφημερίδα της εποχῆς αὐτῆς προτρέπει τοὺς υπεύθυνους τῶν κοινοτήτων πού ενδιαφέρονταν για τὴν πρόσληψη δασκάλων, νὰ εξετάζουν προσεκτικά τὰ ἀπολυτήρια τῶν ὑποψηφίων, για νὰ μὴ προσλαμβάνουν δευτεροετῆ ἢ τριτοετῆ μαθητῆ ἀντὶ για ἀπόφοιτο². Για νὰ ἀποφευχθοῦν οἱ παραπάνω κίνδυνοι, τὸ έργο της ἐπιλογῆς τῶν κατάλληλων δασκάλων τὸ ἀνέλαβε ὁ Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος· στὴν ἀρχὴ τὸ διοικητικό του συμβούλιο και ἀργότερα μιὰ εἰδικὴ ἐπιτροπῆ, ἡ «ἐκπαιδευτικὴ ἐπιτροπῆ». Ἔτσι, μετὰ τὸ 1872, οἱ κοινότητες ἀπευθύνονταν στὴν ἐπιτροπῆ αὐτῆ, πού έστειλε σὲ διάφορα χωριά και πόλεις της Μακεδονίας ἀρκετὲς δεκάδες έλληνοδιδασκάλων, δασκάλων, παρθεναγωγῶν και νηπιαγωγῶν. Κατὰ τὸ σχολικὸ έτος 1873-74 π.χ. ὁ σύλλογος διάλεξε έφτὰ έλληνοδιδασκάλους, ὄχτῶ δασκάλους και τέσσερις παρθεναγωγούς και νηπιαγωγούς. Τὸ 1878-79 ἐπίσης, τέσσερις έλληνοδιδασκάλους, έξι δασκάλους και δώδεκα παρθεναγωγούς και νηπιαγωγούς. Οἱ ἐκπαιδευτικοὶ αὐτοὶ προορίζονταν για τὰ χωριά και κωμοπόλεις Ἄβεστοχώρι, Καπουτζίδες (Πυλαία), Μπάλτζα (Μελισσοχώρι), Λιβάδι Χαλκιδικῆς, Φούρκα, Βυσόκα (Ἔοσσα), Λιαρίκοβη (Ἄρναία), Γουμένισα, Κολυνδρό, Λιτόχωρο καθώς και για τίς πόλεις Βέροια, Γεντισά, Πολύγυρο, Ἐδεσσα, Σέρρες, Καβάλα, Πετρίτσι, Στρώμνισα, Σιάτιστα, ἀκόμη και για τὸν Περλεπέ και για τὰ Σκόπια. Για νὰ κατατοπίσει μάλιστα τοῦ νέου αὐτοῦ δασκάλους και νὰ διευκολύνει τὸ έργο τους, ὁ σύλλογος τύπωσε και ἕνα φυλλάδιο με ὁδηγίες για τοὺς ἐκπαιδευτικούς της «πρώτης παιδεύσεως», δηλαδὴ τῶν δημοτικῶν σχολείων³.

Σὲ κώδικα τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Θεσσαλονίκης με αὔξοντα ἀριθμὸ 21 και τίτλο «Κῶδιξ διαφόρων συμβολαίων και πράξεων διαζυγίων ἀπὸ 2 Αὐγούστου 1882 μέχρι 13 Μαρτίου 1885», βρίσκονται καταχωρημένα εἰκοσι ἐννέα συμφωνητικά πού ἀναφέρονται σὲ προσλήψεις «διδασκάλων» και «διδασκαλισσῶν» ἀπὸ διάφορα σχολεία της περιοχῆς της Θεσσαλονίκης. Πιὸ συγκεκριμένα, οἱ κοινότητες πού προσλαμβάνουν τοὺς δασκάλους εἶναι: Ἐπανομῆς, Σοχοῦ, Ἐλλησπόντου, Χορτιάτη, Λιγκοβάνης (Ξυλόπολη),

1. Βλ. Δεύτερον έτος τοῦ ἐν Θεσσαλονικῆ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου, τυπ. «Μακεδονία», Θεσσαλονικῆ 1874, σ. 22.

2. «Φάρος της Μακεδονίας», ἀριθ. 862 (28-7-1884), σ. 1, στ. 2.

3. Βλ. Παπαδόπουλου, ὀ.π., σ. 116-117.

Μπάλτζας (Μελισσοχώρι), Δρυμίγκλαβα (Δρυμός), Βυσώκας (Ώσσα), Γκραδομπορίου, Λιτοχώρου, Λαγκαδά, Καπουτζίδων (Πυλαία), Γιουτζίδας (Κύμνηνα), και Χαρμάνκοι (Έλευθέρια). Οί δάσκαλοι που αναφέρονται στα συμφωνητικά αυτά προσλαμβάνονται για τὰ σχολικά ἔτη 1882-83, 1883-84 και 1884-85 (βλ. σχετικό πίνακα).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΔΑΣΚΑΛΩΝ

Ἄρ. ἐγγράφου ἡμ. ὑπογραφῆς	Ὄνοματεπώνυμο δασκάλου	Κοινότητα	Καθήκοντα δασκάλου	Ἐτήσια ἀντιμισθία (τουρ. λίρ.)
Σχολικὸ ἔτος 1882-83				
1.	69/13-8-1882	Ἐλίζα Κασσανδρέως	Ἐπανομή	Διευθύντρια 40
2.	7/24-8-1882	α. Νικόλαος Παπασταμάτης β. Φανή Παπασταμάτη	Σοχός	Διευθυντής 75
3.	8/24-8-1882	Νικόλαος Βαφειάδης	Σοχός	Βοηθός 25
4.	9/24-8-1882	Ἀπόστολος Θεοδωρίδης	Ἐλλήσποντος	Διευθυντής 45
5.	10/24-8-1882	Ἰωάννης Καζαντζῆς	Ἐπανομή	Διευθυντής 42
6.	11/25-8-1882	Θωμάς Ἀλεξανδρόπουλος	Χορτιάτης	Διευθυντής 37
7.	12/25-8-1882	Δέσποινα Ἀλεξιάδου	Χορτιάτης	Διευθύντρια 33
8.	14/4-9-1882	Σταμάτιος Ἰωαννίδης	Λιγκοβάνη (Ξυλόπολη)	Διευθυντής 40
9.	16/8-9-1882	Ξενοφών Καραβίδας	Μπάλτζα (Μελισσοχώρι)	Διευθυντής 40
10.	17/9-9-1882	Νέστωρ Βήτας	Δρυμίγκλαβα (Δρυμός)	Διευθυντής 26
11.	18/9-9-1882	Ἀθανάσιος Βασιλείου	Δρυμίγκλαβα	Ἐποδιδάσκαλος 18
12.	24/17-9-1882	Νικόλαος Ἰωαννίδης	Βυσώκα(Ώσσα)	Διευθυντής 22
13.	25/18-10-1882	Ἀπόστολος Γεωργίου	Γκραδομπόριο	Διευθυντής 16
Σχολικὸ ἔτος 1883-84				
14.	69/13-8-1883	Ἀθανάσιος Βιστικός	Λιτόχωρο	Διευθυντής 55 ἑλλην. σχολῆς
15.	70/13-8-1883	Θεοχάρης Λογοθέτης	Λιτόχωρο	Διευθυντής 50
16.	72/19-8-1883	Ὀλυμπιά Παρσακίδου	Ἐπανομή	Διευθύντρια 38
17.	73/19-8-1883	Νικόλαος Θεοχαρίδης	Ἐπανομή	Διευθυντής 43
18.	74/19-8-1883	Καλλιόπη Κωνσταντινίδου	Χορτιάτης	Διευθύντρια 34
19.	75/24-8-1883	Ἀνδρομάχη Δημητριάδου	Λαγκαδάς	Διευθύντρια 37
20.	77/27-8-1883	Ἀθανάσιος Παναγιωτίδης	Χαρμάν(κιοῖ) (Ἐλευθέρια)	Διευθυντής 24
21.	78/28-8-1883	Ἐμμανουήλ Κωνσταντίνου	Λιτόχωρο	Διδάσκαλος 40 Ἑλληνικῆς καὶ Δημοτικῆς Σχολῆς
22.	80/6-9-1883	Ἀπόστολος Παπαδόπουλος	Καπουτζίδες (Πυλαία)	Διευθυντής 35

23.	82/14-9-1883	Δημήτριος Παπαϊωάννου	Γιουτζίδα (Κύμηνα)	Διευθυντής	30
24.	86/24-9-1882	Γεώργιος Ραδίτου	Γιδάς (‘Αλεξάνδρεια)	Διευθυντής	32
Σχολικό έτος 1884-85					
25.	144/14-8-1884	Αικατερίνη Χ’‘Θεοδώρου	Μπάλτζα	Διευθύντρια	38
26.	146/22-8-1884	‘Αννα ‘Εμμανουήλ	Χορτιάτης	Διευθύντρια	40
27.	147/31-8-1884	‘Αριστείδης Αὔξεντιάδης	Μπάλτζα	Διευθυντής	50
28.	148/2-9-1884	‘Αθανάσιος Παναγιωτίδης	Χαρμάνκιοϊ (‘Ελευθέρια)	Διευθυντής	28
29.	149/15-9-1884	Ματθαῖος Οικονόμου	Γιδάς	Διευθυντής	40

‘Από τή μελέτη τῶν συμφωνητικῶν προκύπτουν τὰ παρακάτω στοιχεία:

Τὸ συμφωνητικὸ ὑπογραφόταν στὰ γραφεῖα τῆς μητρόπολης ἀπὸ τὸν ἐνδιαφερόμενο δάσκαλο ἢ τὴ δασκάλα καὶ τὴν ἐφορία τοῦ σχολείου. Σὲ μερικές περιπτώσεις ἀντὶ γιὰ τὴ σχολικὴ ἐφορία «συμφωνεῖ» μὲ τὸ δάσκαλο «ὁ κοτζάμπασης καὶ οἱ πρόκριτοι τοῦ χωρίου» ἢ «ἡ ‘Ιερὰ Μητρόπολις ἔχουσα τὴν πληρεξουσιότητα ἀπὸ μέρους τῆς κοινότητος τοῦ χωρίου...».

‘Ο δάσκαλος ἢ ἡ δασκάλα προσλαμβάνονταν γιὰ ἓνα μόνον σχολικὸ χρόνο. Τὸ συμφωνητικὸ ὑπογραφόταν τὸν Αὔγουστο κυρίως, ἢ, σὲ μερικές περιπτώσεις, τὸ Σεπτέμβριο καί, σπάνια, τὸν ‘Οκτώβριο. Πιὸ συγκεκριμένα, ἀπὸ τὰ εἴκοσι ἐννέα συμφωνητικὰ τὰ δεκαοχτῶ ἔχουν ἡμερομηνία Αὐγούστου, τὰ δέκα ὑπογράφηκαν τὸ Σεπτέμβριο καὶ ἓνα μόνον τὸν ‘Οκτώβριο.

Οἱ δασκάλες—ἀπὸ τὰ εἴκοσι ἐννέα συμφωνητικὰ τὰ ὀχτῶ ὑπογράφουν δασκάλες—προσλαμβάνονταν γιὰ νὰ διευθύνουν καὶ νὰ διδάσκουν σὲ «σχολὴ θηλέων» ἀποκλειστικά, καὶ οἱ δάσκαλοι σὲ «σχολὲς ἀρρένων». Οἱ κοινωνικὲς συνθῆκες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς δὲν ἐπέτρεπαν ἀκόμη, ὅπως τόνιστηκε ἤδη, τὴ μικτὴ φοίτηση.

‘Η «ἀντιμισθία» τῶν δασκάλων ποὺ προσλαμβάνονταν γιὰ νὰ διευθύνουν καὶ νὰ διδάσκουν συγχρόνως στὸ σχολεῖο κυμαινόταν ἀπὸ 16 ὠς 50 τουρκικὲς λίρες τὸ χρόνο γιὰ τοὺς δασκάλους καὶ ἀπὸ 33 ὠς 40 λίρες γιὰ τὶς δασκάλες. ‘Ο ἐλληνοδιδάσκαλος ‘Αθ. Βιστικὸς προσλαμβάνεται μὲ 55 λίρες τὸ χρόνο γιὰ νὰ διευθύνει ὅμως καὶ νὰ διδάσκει στὴν ἐλληνικὴ σχολὴ τοῦ Λιτοχώρου.

‘Αξιοσημείωτο εἶναι ὁ γεγὼνὸς ὅτι σὲ μιὰ περίπτωσι ποὺ ἡ ἀμοιβὴ τοῦ δασκάλου κατεβαίνει στὶς 26 λίρες, ὁ κοτζάμπασης καὶ οἱ πρόκριτοι τοῦ χωριοῦ ἀναλαμβάνουν τὴν ὑποχρέωσι «...νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ ἵνα εἰς ὀρισμέναις ἡμέραις περιάγη τρίς τοῦ ἔτους δίσκον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρὸς ἴδιον ὄφελος».

‘Εκεῖνοι ποὺ προσλαμβάνονταν σὰν «ὑποδιδάσκαλοι» ἢ σὰν «βοηθοὶ» πληρώνονταν 18-25 λίρες τὸ χρόνο. ‘Επισημαίνουμε ἐδῶ τὴν ἀνισότητα ποὺ

παρουσιάζει ή άμοιβή των εκπαιδευτικών από τὸ ἓνα σχολεῖο στὸ ἄλλο, κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ. Στὰ εἴκοσι ὄχτῶ συμφωνητικὰ τονίζεται ὅτι ἡ ἀντιμισθία αὐτὴ θὰ δίνεται στὸ δάσκαλο «κατὰ τριμηνίαν ἀκριβῶς» καὶ μόνο σὲ μιὰ περίπτωση ἀποφασίζεται νὰ πληρώνεται ὁ δάσκαλος «ἐν τῇ ἀρχῇ ἑκάστου μηνός».

Σὲ ὅλα τὰ συμφωνητικὰ αὐτά, ἡ σχολικὴ ἐφορία ἢ οἱ πρόκριτοι τοῦ χωριοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ χρηματικὴ ἀμοιβή, ἀναλαμβάνουν τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐξασφαλίσουν στὸ δάσκαλο ἢ τὴ δασκάλα «κατοικίαν, καύσιμον ὕλην» καί, συχνά, καὶ ὁδοπορικὰ ἐξοδα μεταβάσεως¹.

Ὅπως γίνεται φανερό, οἱ δάσκαλοι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δὲν εἶχαν καμιὰ ἀπολύτως προστασία. Ὁ διορισμὸς καὶ ἡ ἀπόλυσή τους ἐξαρτιόταν ἀπὸ τὴν ἀνεξέλεγκτη καὶ ἀνεύθυνη, πολλὰς φορὲς, διάθεση τῆς σχολικῆς ἐφορίας καὶ τῶν προκρίτων τῆς κοινότητος. Τὸ μόνο σίγουρο ἦταν τὸ συμβόλαιο ποῦ κάθε Σεπτέμβριο ἀνανεωνόταν. Ἔτσι, ὅλο τὸ χρόνο ὁ δάσκαλος προσπαθοῦσε νὰ δουλεύει ὅσο τὸ δυνατό περισσότερο γιὰ νὰ ἐξασφαλίσαι τὴν ἀνανέωση τοῦ συμβολαίου γιὰ τὴν ἐπόμενη χρονιά. Μερικὲς φορὲς μάλιστα δίδασκαν ἐπὶ μῆνες χωρὶς μισθὸ ἢ ἀναγκάζονταν νὰ παρατηθοῦν ἀναζητώντας ἄλλοῦ καλύτερους οἰκονομικοὺς ὄρους ἐργασίας².

Τὰ σχολεῖα τῆς δημοτικῆς καὶ μέσης παιδείας στὴ Θεσσαλονικὴ λειτουργοῦσαν, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση, μὲ τὴν ἄμεση ἐποπτεία τοῦ μητροπολίτη καὶ τῶν μελῶν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος, ποῦ μὲ τοὺς κοινοτικοὺς ἄρχοντες καὶ τοὺς ἐφόρους τῶν σχολείων φρόντιζαν γιὰ τὴν ἀρτιώτερη ὀργάνωση τῆς ἐκπαίδευσης.

Ἡ σχολικὴ ἐφορία μεριμνοῦσε γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῶν διδακτηρίων, τὸ διορισμὸ τῶν κατάλληλων δασκάλων καὶ καθηγητῶν, τὸν ἐξοπλισμὸ τῶν σχολείων μὲ βιβλία καὶ ἐποπτικὰ μέσα διδασκαλίας, τὴ χορήγηση ὑποτροφῶν σὲ ἄπορους μαθητὲς καὶ τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τῶν εκπαιδευτηρίων γενικά.

Ἡ δύσκολη οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς κοινότητος δημιουργοῦσε, μερικὲς φορὲς, διάφορα προβλήματα στὴ λειτουργία τῶν σχολείων γιατί ἀπο-

1. Ἰστ. Ἀρχ. Θεσ/νίκης, Κ. 21. Ἀναλυτικὸς κατάλογος μὲ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἐγγράφων καὶ τὶς ἡμερομηνίες, τὰ ὀνοματεπώνυμα τῶν δασκάλων καὶ τὴν «ἀντιμισθίαν» ποῦ ἀντιστοιχεῖ στὸν καθένα, ὑπάρχει στὸν πίνακα ποῦ παραθέτουμε.

2. Χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴ δύσκολη θέση στὴν ὁποία βρισκονταν οἱ δάσκαλοι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶναι σχόλιο τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας»: «Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, καθ' ἣν ἅπαντα τὰ σχολεῖα διατελοῦσιν ἐν ἀργίᾳ ἔνεκα τῶν διακοπῶν, ἡ πόλις ἡμῶν ἐπλημμύρισε διδασκάλων καὶ διδασκαλισσῶν. Καὶ τρέχουσιν οἱ ἀτυχεῖς τῆδε κάκεισε, ἐκλιπαροῦντες ἓνα διορισμὸν ἔστω καὶ μὲ κατώτερον μισθὸν ἐκείνου, ὃν ἐλάμβανεν ὁ προκάτοχος αὐτῶν. «Φάρος τῆς Μακεδονίας», ἀριθ. 1259 (23-6-1888), σ. 2, στ. 2.

τέλεσμα τῆς οικονομικῆς αὐτῆς δυσπραγίας ἦταν ἡ στέγαση τῶν σχολείων σὲ ἀκατάλληλα κτήρια, ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἀπαραίτητων βιβλίων καὶ λοιπῶν ἐποπτικῶν ὀργάνων διδασκαλίας καὶ ἡ ἔλλιπῆς μισθοδοσία τῶν δασκάλων.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὅμως, ὁ ζῆλος καὶ οἱ προσπάθειες τῆς κοινότητος καὶ τῶν μελῶν τῆς παρέκαμψαν τὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς παραπάνω δυσκολίες, μὲ ἀποτελεσματὰ νὰ τεθοῦν οἱ βάσεις γιὰ τὴν κατοπινὴ ἀνάπτυξη τῆς παιδείας στὴ Θεσσαλονίκη.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΣΙΔΗΡΟΥΛΑ ΖΙΩΓΟΥ - ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ

S U M M A R Y

Sidiroula Ziogou-Karastergiou, A contribution to the history of schools in Thessaloniki during the last quarter of the 19th century.

Primary and High Schools in Salonica before the liberation of the city in 1912 were under the immediate supervision of the bishop and the members of the Greek Community, who together with the local authorities and the School supervisory committee were responsible for the better organization of education.

The School Supervisory Committee was responsible for the repair of school buildings, the appointment of qualified teachers and professors, the provision with text-books and other tutorial equipment, the granting of scholarships to poor pupils and in general the regular function of schools.

The teachers at that time had no whatsoever protection. Their appointment as well as their dismissal depended upon the uncontrolled and sometimes irresponsible attitude of this Supervisory Committee and the local authorities.

All expenses for the full operation of schools in Salonica were covered in general by the following sources: Benefactors and donors, church, Registration fees, progress notes and graduation certificates, Annual lotteries organized by the community and embroidery exhibitions held by the girls' college and various social activities.

For the composition of this study the following sources were used: Five unpublished codes of the Historical File of Macedonia, Greek newspapers of that time, statements of the School Supervisory Committee as well as the relevant bibliography.